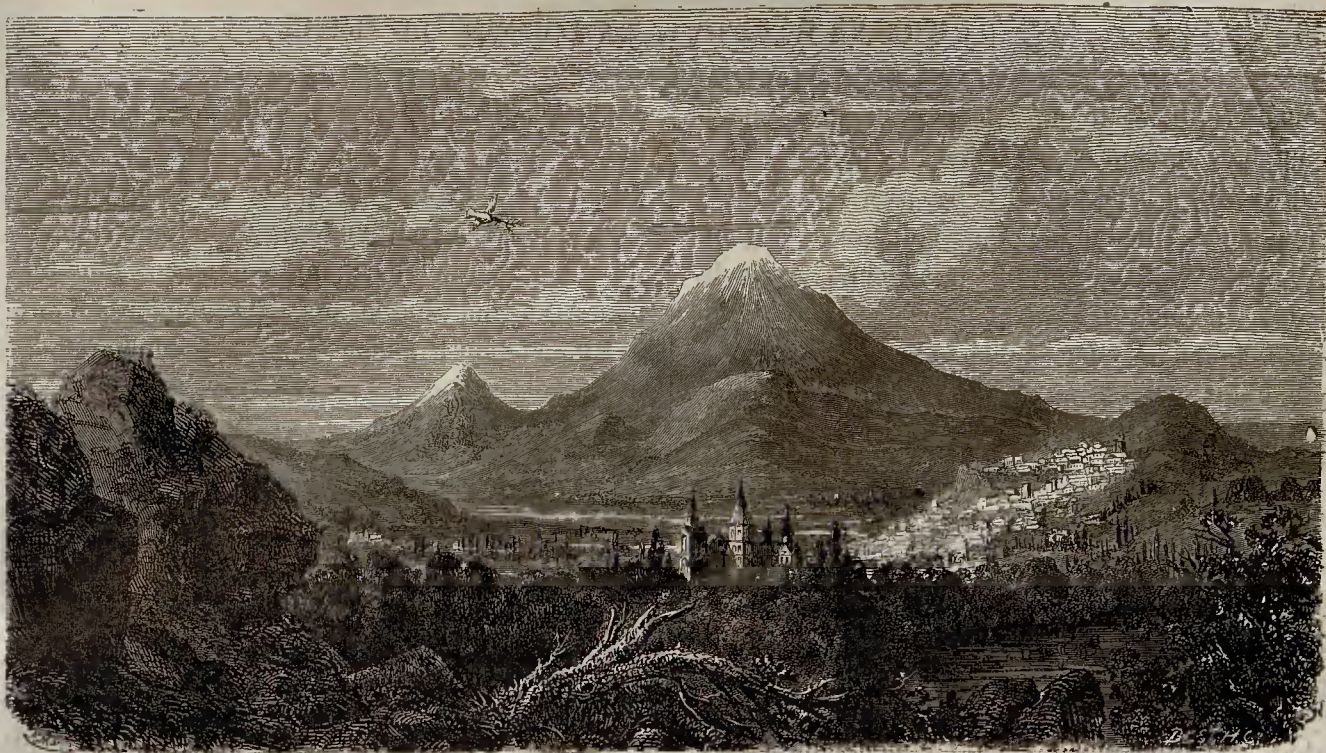

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա Ի Ե Տ Ա Բ Ե Ր Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Ց

Հ Ա Յ Կ Ա Ջ Ե Ա Ն Թ Ա Ն Գ Ա Ր Ա Ն

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ ՁՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԵՆԷ ՏԵԱՌՆ ԳԱՐԻԵՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԱՅՎԱԶՈՎՍԳԻ. —
ՆԱՄԱԿ ՄՈՄՃԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ԱՂԱՅԻ.

Չարասեր եւ չարանախանձ մարդիկ ինչպէս ամեն տեղ, աւանդ, մեր ազգին մէջ ալ գտնուելովոր հայութեան անունը միայն ունին՝ զուրկամենեւին անոր զովելի եւ ընտիր կատարելութիւններէն, սկսեր են չորս դին Եւրոպայի մէջ հրատարակել — որպէս յայտ է մերու մեր բարեկամաց առած նամակներէն — քեհարրիել վարդապետին Պօլիսքիչ ժամանակ կենալուն պատճառն այն է որ երեսը նայող չեղաւ, ամեն կողմէն իրեն դեմ գանգատի աղաղակներ բարձրացան, մեղադրանք, յանդիմանութիւնք, կշտամբանք, սաստ, սպառնալիք տեղատարափ կարկտի պէս վրան բափքըփեցան, մինչ զի հարկ եղաւ, ստիպուեցաւ կորակոր ինքնահալած փախչելու ...

Այս խօսքերուն իրջափ անհիմն, ստայօղ եւ
Գ.ՏԱՐԻ —, ՅՈՒՂԻՍ 1857.

չարանախանձ սրտերու գիւտն ու արգասիք ըլլալը քաջածանօթ է մեր ընթերցողաց, վասն զի իրենք գուցէ մեզմէ լաւ գիտեն եւ լսած են, եւ Պօլսոյ երկու հարիւր հազար հոգով եւ սրտով Հայկազն բնակիչքը ականատես եւ հանդիսաղիր՝ կըյիշեն տակաւին, եւ անշուշտ բազում սիրով եւ խնդութեամբ այն օրերն պիտի յիշեն երկար ժամանակ, յորս թափօրապէս մեծաշուք համդիսի եւ տօնախմբութեամբ իբրեւ նոր Լուսաւորիչ ազգիս եւ պսակ պարծանաց եկեղեցիէ եկեղեցի, ժողովքէ ժողովք, տնէտուն կըպտըտցընէին, կըգգուէին, կըզովէին, կըմեծարէին, կըպատուէին ինչպէս կըվկայեն բազմաթիւ նամակներ. եւ եթէ այն հասարակաց տօնախմբութիւնն ու ցնծութիւնը քիչ մը դառնացընող բան մը կար՝ այն տխուր

մտածմունքն էր որ սիրելի վարդապետը պիտի ջկարենար երկար առնել կենալ, զիրենք իր ներկայութեամբը մխիթարել, եւ բազմաժամանակեայ կարօտին լեցընել: Բայց այն իրաւացի ցանալ քիչ մը մեղմոյր նոյն վարդապետին ազգասիրական խոստմունքն էր, որով կը քաջալեր զիրենք եւ սրտերնին կը հանգչեցընէր երկու երեք ամիսէն կրկին գալստեան եւ երկարատեւ տեսութեան գեղեցիկ յոյսեր տալով:

Մեր հոգեհարազատ Նոյօր, անձկալի Հօր եւ սիրելի Վարդապետին բաժանման անտանելի ցաւը քիչ մը քեքեցընողը իւր ազգակցացը սրտերուն վրայ ըրած փառաւոր յաղթանակը պատմող բարեկամաց ու ծանօթից բազմաթիւ գրութիւններն էին: Վերջին քղքաբերաւ Մեծապատիւ եւ Ազգասէր Մոմճեան Մկրտիչ Աղային ալ զիր առինք, որ Արժանապատիւ Վարդապետին գովութիւնն ու սակաւժամանակեայ բնակութեանը վրայ իր ու հասարակաց սաստիկ ցան ու կսկիծը յայտնելէն յետոյ, որով թշնամեաց գրախօսութիւնքը բոլորովին կը խայտառակին, նաեւ այժմեան այլ եւ այլ կարեւոր ազգային նիւթոց վրայ խօսելուն համար սիրով հոս կը հրատարակեմք բառաբառ, որ քեզ գրողին եւ քեզ գին մեծ պատիւ կը նշէ: Այս գեղեցկահիւսնամակը կարդացած ատենն իս մեր մէկ ուրախութիւնն ալ այն եղաւ, որ նախընթաց բուերնուս մէջ երբոր կըսէինք ու կը հաստատէինք քեզ Մեծապատիւ Պարտիզականեան Աւետիս Աղային պէս ողջամիտ ու արդարասէր ծնողք ուրիշ շատ կը գտնուին ազգերնուս մէջ՝ չեմք սխալիր եղեր:

Մկրտիչ Աղային նամակին մէջ՝ որուն պարզ ազգասիրական հոգով գրուած ըլլալուն վրայ ոչ ոք կրնայ տարակուսիլ, մանաւանդ անոնքոր իւր ճշմարտասէր անկեղծ բնաւորութիւնը մեզի պէս կը ճանչնան, յայտնի կըսեսնուի նախ քեզ որպիսի սիրալիր ընդունելութիւն գտեր է Արժանապատիւ Գաբրիէլ վարդապետը ազգէն, եւ երկրորդ ինչ մեծ եռանդն ու փափաք ունի ազգին յուսաւորեալ մասը Փարիզու Հայկազեան վարժարանը յոտին պահելու եւ օր ըստ օրէ պայծառացընելու, որուն մօտալուտ կործանումն ալ քեզ ի դիմաց Հայոց ազգին եւ քեզ կայսերութեան Գաղղիոյ տարիէ ի վեր չեն դադարիր թշնամիք աշխարհագոված առնելէն: Սակայն ըստ անսուտ բանի Տարսնեան Փողոյն « Եթէ Աստուած ի մեր կոյս է, ո՞վ իցէ մեր հակառակ. » վարժարանը քեզ ազգին լրութեանը կողմանէ ազգային ճանչցուեցաւ միաբերան, եւ խնամակալ ժողովի մը խնամոց՝ պաշտ

պանութեանն ու սիրոյն յանձնուեցաւ իբրեւ ազգային յուսաւորութեան եւ յառաջադիմութեան նուիրական վառարան մը, եւ քեզ Օսմանեան եւ Գաղղիոյ Վեհափառ Կայսերաց հրովարտակներով լանկործան հիմանց վրայ հաստատուեցաւ, ինչպէս որ յաջորդ բերթին մէջ պիտի ծանուցանեմք:

Այս անգամ Մկրտիչ Աղային նամակը միայն մէջ բերեմք.

« Պօլիս, 15 յունիս 1837 :

« Արժանապատիւ Է. Սրբաւուն Տէր,

« Անցեալները մեր ցանկալի նամակը ընդունելով քեզ Է. բաւական մխիթարութիւն ունեցանք, բայց կարելի էր չգտալ Է. ջկարեկցիլ մեր տրտմութիւն վշտին՝ զոր ունեցաք Գերապատիւ Տէր Գաբրիէլ սիրելի վարդապետին հրաժեշտին վրայ, զոր բազում բախճութեամբ սրտի կըլիշէիք մեր նամակին մէջ. արդարեւ նորին առ մեզ ուղեւորութեան աւետօքը անմարք էր հրճուանաց զգացումն չունենալ, բայց մեր սրտառուջ արտասուաց զգացումն ալ անկարելի էր որ մեր սրտին չգարներ: Վերջապէս՝ նախաւ այն ցանկալի կետը. գրկախառն ողջունեցիք մեր սիրելի վարդապետը, տեսանք, խօսեցանք, վայելեցինք, մխիթարուեցանք. Է. արդարեւ գտանք մեզի Է. մեր ազգին համար մէկ քանկագին Է. հազուագիտ գանձ մը: Սիրելի էր մեզի իւր մեծահոգեակ համբաւովն Է. անգուգական արդեամբքը, միայն իւր քաղցր կենցաղավարութեան Է. հեզահամբոյր բարոյիցը ճաշակը վայելած չէինք. անոն նոյն բաղդն ալ ունեցանք, բայց ճիւղ միայն տասնըմէկ օր, ան ալ ճիւղ կշտապինդ. զի հազիւ քեզ միշտ ունեցաւ մայրաքաղաքիս շրջակայ արուարձանները ըստ բաւականին այցելութիւն Է. շնորհաբերութիւն մատուցանել. Է. մենք ալ գիւղէ ի գիւղ Իւսկիւտար, Պէյօղլու, Օրքագիւղ, Խազգիւղ ամենեւին հետքը բողջի տալով գոգցես քիչ մը վայելեցիք Է. մխիթարուեցանք: Բայց վերջապէս զմեզ ալ խոր տրտմութեան մէջ բողջելով մեկնեցաւ ի Քէֆէ, իտստանալով անպատճառ որ երկու ամիսէն կրկին ի Պօլիս վերադառնալ, ուր ամենահարկաւոր տնօրէնութեանց վերայ խօսելիք Է. հաստատելիք ունինք:

Կըմնայ քիչ մըն ալ Վարժարանին վրայօք մեր Սրբութեան տեղեկութիւն գրել. արդէն մայրաքաղաքիս մէջ Վարժարանին համար անհիմն գրախօսութեանց յորէրը լսած Է. գուցէ հաստատեցաւ ալ ինք քեզ մեր ազգայնոց ողջամիտ Է. ուղղադատ մասն ալ հաւատ ընծայած ըլլայ. ճիւղ ամենեւին. այդ կասկածն անգամ ջնջեցէք մեր սրտէն Է. մտքէն. մէկ քանի մեծահասակ աշակերտաց անտեղի գրուածքներովը, Է. կամ մէկ քանի նոցին

ծնողաց իրենց զառակուհիք ետ կանգնելով, ոչ վարժարանը կրնան քանդել, եւ ոչ ձեր պատիւը եւ արդիւնքը կրնան եղծանել. ասոնց վրայով քանի քանի անգամ մեծագումար ժողովքներ եղան, որոց Գերապատիւ Տէր Գաբրիէլ վարդապետն ալ ներկայ էր. եւ նոյն ժողովոց մէջ մինչեւ հիմա խօսուած եւ տարածուած անտեղի եղելութիւնները մէջ բերելով, զանազան կողմնակցութեանց եւ բշխմանց զաղտնի հնարքները երեւան ելան, որով բովանդակ ազգասիրաց սիրտերը հանդարտելով, վարժարանին վրայ բոլոր ազգայնոց եռանդը վերստին արծարծեցաւ. եւ կրկին անգամ Խնամակալաց Ժողովոյն հաստատութեան վրայ ջանք ընելով, վերստին տնօրէնութիւններ եղան. եւ նախկին որոշուած ուրը Խնամակալաց մէջէն Առաքել Էֆէնտին եւ Միսաքեան Նիկողոս աղան հրաժարած ըլլայնուն՝ նոցին տեղը Գրիգոր աղա Օտեան, եւ Յակոբ աղա Սիրունեանը ընտրուեցան. եւ Մկրտիչ աղա Աղաբօնեանն ալ իւր եղբորը տեղօգնական ասելեցաւ. եւ այս ժողովակին ալ յատկապէս գրաւեանակ, ատենադիր եւ նախագահ ալ որոշուելով, սկսաւ իւր պաշտօնին եւ բռնելիք ընթացքին վրայ մեծաբաղձանօր աշխատիլ : Եւ նախ ասաջին դրամական պիտոյք, եւ երկրորդ նորոգ աշակերտաց վերայ տնօրէնութիւն եւ ընտրութիւն, պօլսեցի աշակերտաց բիւր գէր յիսունի լեցունելու ջանք, եւ այլն : Ասոնց վերայ ի հարկէ միւս բոլորակցներէն եւ բարեկամներէն ալ բաւական տեղեկութիւն գրուած ըլլալուն համար այս մեր գրածը բաւական համարելով, միայն ձեր վշտացած սիրտը քաջալերելու համար երկու խօսք ալ գրեմ :

« Սիրելի բարեկամ, մինչեւ հիմա շատ նեղութիւն եւ հոգ եւ կարօտութիւն քաշելիկ աղէկ գիտցած եւ իմացած են բոլոր ազգայինք. եւ անհրաժեշտ պարագայ համարած են անմիջապէս ատոր դարման մատուցանել ու ջանքի ամենեւին ջխնայել. մանաւանդ որ Փարիզի մէջ Ազգային Վարժարան հաստատելու ջանացող անձինքը՝ ինչ աստիճան իրենց պատիւը եւ արժեքը ճանցցող անձինք են. եւ կըկարծէք ուրեմն որ այն անձինքը այնքան ճգամբ ու եռանդեամբ ձեռք բերած ու հաստատած տունը բողոն որ կործանի. նա մանաւանդ բոլոր աշխարհի առջեւ հրքան անհնարին նախատիքն է այսուհետեւ որ վերջապէս մէկ փոքրիկ վարժարան մը հաստատուն պահելու կարողութիւն չպիտի ունենանք եղբր : Ահա այս անարգ անունը եւ կեղտը մի կարծեք ամենեւին որ տեղի ունենայ աստուածային անհուն ողորմութեամբ. ուստի բոլորովին այսպիսի հոգերը ձեր սրտէն փարատելով, միայն համբերութեամբ ու եռանդեամբ մինչեւ հիմա ցուցուցած ու յարատեւած աշխատանքնուդ համեմատ ջանացեք

ձեր սիրելի պաշտօնը վարել ամենայն աջալըջութեամբ :

« Գերապատիւ Գաբրիէլ վարդապետին հետ զանազան խօսակցութիւններէն ի զատ, յատկապէս բռնադատեցի նաեւ խօսելու ձեր անձնական պիտոյից ու օրինաւոր կերպի դարմանուելուն վերայ. մանաւանդ որ Շիրինեան Նշան աղան նոյն օրերը Փարիզէն վերադառնալով, Վարժարանին վերայ խօսուած անհիմն եւ անտեղի խօսքերը մերժելով, բարեկարգութեան եւ մարքութեան վրայով իւր աջքով տեսածները վկայելէն ետեւ, միայն ձեր դրամական եւ անձնական պիտոյիցը համար քաջած վիշտերնիկ մեզի՝ եւ մեզ նման սրտակից բարեկամներուդ բացատրեց. անոն այս առթիւ մենք ալ պարտաւորեցանք բռնադատել նորին Գերապատիւ Սրբութիւնը, որ մտերմաբար եւ կարեկից սիրով մեզի անպատրուակ կերպիւ ձեր քաջած կարօտութիւնը բացատրեց : Ահա այն ժամանակը մեր անկեղծ սիրոյն վրայ վստահելով, ցուցուց մեզի Գերապատիւ Սարգիս վարդապետին մէկ ինքնագիր նամակը, զոր Փարիզէն բաժնուելէն ետեւ դրկած էիք նմա, յորում մեր սիրելի ձերունի ու պատկառելի Հայրը իւր վիշտերը ու նեղութիւնը ըստ իմիք կընկարէր, թէ եւ անտրտունջ համբերութեամբ : Արդ նոյն կետին, ճշմարիտ կըսեմ, իմ սրտիս ալ մեծ ազդեցութիւն ու խորունկ տպաւորութիւն եղեւ. ուստի այսուհետեւ ցաւը ի ժամուս միայն մեր սրտին վերայ տպաւորուած ըլլալը, եւ սորին դարմանին վրայօք մեծաջանիք նկատող ըլլալնիս ծանուցանելով,

« Մնամ Սրբութեան ձերում,

« Սրտակից բարեկամ
ՄԿՐՏԻՉ ՄՈՄՃԵԱՆ.

« Գերապատիւ Տ. Սարգիս վարդապետի ցանկալի Սուրբ Հօրս Աջոյն անձկանօք համբոյր կըմատուցանեմ. սոյն գիրս նորին Սրբութեան ալ մատուցանելոյ կըխնդրեմ : »

Հարկ չկայ ըսել թէ ինչպէս իւրաքանչիւր բառին, իւրաքանչիւր տողին եւ իմաստին մեջնամակագրին եռանդուն ազգասիրութիւնն ու ազնիւմար դասեր ոգին քաջապէս կը փայլին : Այս միայն յիշեցընեմք մեր սիրելի ընթերցողաց որ Մկրտիչ Աղան վարժարանիս մէջ դեռահասակ հօրաբարոյց աւակ մը ունի. գիտեմք որ խիստ շատ կըսիրէ գայն, եւ սակայն իբրեւ թէ գանկկայ չունենար՝ եւ ոչ անունն անգամ կը յիշէ, այլ խելքն ու միտքը ճշմարիտ եւ անձնուրաց ազգասիրութեամբ վառուած՝ բոլոր գրութիւնը հասարակաց օգտին՝ ամբողջ ազգին յառաջադիմութեանը վրայ կը պտղտի. վասն զի բոլոր ազգին որդիքը իւր որդիքը կը համարի, եւ կըմտածէ՝ եւ կարի իրաւամբ,

որ եթէ անոնք կրթուին, սովորին, մարդ ըլլան, հարկաւ իր որդին ալ, իր բոռունքն ալ կը կրթուին, կըսովորին, մարդ կըլլան: Այսպիսի անշահասէր, անձնուրաց եւ վսեմախոհ ազգասիրաց ան դու ջանքովն առաջ գնացեր են եւրոպիոյ քաղա-

քակիրթ ազգերը. չիք տարակոյս որ մեր Հայոց ազգն ալ պիտի երթայ, մանաւանդ զի ուրախութեամբ կը տեսնեմք որ այսպիսի քաջընտիր ազգասիրաց գեղեցիկ քիւր փոխանակ պակսելու՝ օրէ օր կաճի կաւելնայ:

ԱԶԳԱՍԻՐ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՔ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ.

Ազգասիրութիւնը այնպիսի լոյս մը եղած է այս տարիներս նաեւ մեր ազգին մէջ՝ որ անով կը փայլին կը շողշողան աշխարհիս ամեն կողմը գտնուած Հայերն ալ: Ռուսաստանէն եկան Փարիզ մօտերս՝ ուրիշ քանի մը ազգասերներէ գատ՝ Շուշեցի Պ. Սարգիս Ղահրամանեան Յովհաննիսեաց եռանդուն եւ խոհական երիտասարդը, եւ Ղզարեցի Պ. Յովսէփ Իզմիրեանց. ասոնց ազգասիրութեանը մէք ալ ականատես վկայ ըլլալով, սիրով կը հրատարակեմք հոս Պատկանեան Պ. Ռաֆայէլին անոնց Փերրպուրկէն ճամբայ ելած ժամանակը շարադրած երկու ոտանաւորները, որ քէ հեղինակին պատիւ կը բերեն եւ քէ այն ազգասեր բարեկամներուն:

Ի հրաժեշտ Ղահրամանեան Պարոնին.

Մեր փոքրիկ խումբը անըսփոփ բողած՝
Գընում ես, եղբայր, դու յերկիր օտար.
Ա՛յս քէ գիտնայիր՝ հրքան մեր յաջաց
Արցունք պիտի՝ բափենք մենք քեզի համար:

Թողիր Հայրենիդ, բողիր Հայաստան,
Պանդըխտի նման եկար դեպ՝ Հիւսիս,
Բայց քու ջերմ հոգին անշէջ հրոյ նման
Միշտ բոցոտ մնաց ի սէր Հայ ազգիս:

Արդ զընաս դեպ ի կողմն Արեւմտեան,
Ուր լոկ անուամբ է արեւը մտնում,
Բայց տիւ եւ գիշեր լոյսը հոգեկան
Անաղօտ լուսով յարատեւ փայլում.

Այն պայծառ, նըշոյք իցէ քէ փայլին
Գու սրտի մէջը նորանոր լուսով.
Եւ երբ քու սրտի բաղձանք կատարին՝
Վերըստին առ մեզ դու շտապէ փութով:

Մենք քեզ կըսպասենք ակնապիշ աչքով,
Կըլիշենք անունդ ամեն մի վայրկեան,

Ինչպէս սիրտ մենք քեզ անկեղծ սիրով,
Նոյն եւ կը մընանք մինչ օրը մահուան:

Հաւատն դու միշտ մեր անկեղծ սիրոյն,
Յուսն քու բարի քղծի կատարման,
Եւ որ քան զամեն բան է գերազոյն՝
Սիրէ յար եւ միշտ մեր մայրն հայաստան:

Առ ժամս փարատէ կարօտն հայրենեաց,
Ի սէր քու Ազգին դարձիր դու պանդուխտ,
Ազգասիրութիւն սովորիր յազգաց
Դեպ ի որս ձգտի սրտին քո սուրբ ուխտ:

Ի հրաժեշտ Իզմիրեանց Պարոնին.

Դու եւ ես բողնում, զընում մեզանից,
Ու շատ հառաջանք քամում մեր սրտից.
Ուղիղ է երկար, եւ վայրբն անձանօր,
Տէր Աստուած լինի քո վերայ խնամոտ,
Պահպանէ քեզի, չիտայ փորձանքին
Գէթ ի սէր խղճուկ որբուկ մեր Ազգին,
Որին սիրեցիր դու անկեղծ սիրով,
Ու ձեռն օգնութեան միշտ տըւիր զըրով.
Գընն, տնւր բարեւ մեր պանտուխտ եղբարց,
Որք քեզ պէս բողած տըներըն իւր հարց
Գնացել են Փարեզ ի տես Լեոնին —
Երկիրպագանել այն մեր սուրբ Շիրմին,
Որ իւր մէջ ունի մեր փառքըն Հարանց,
Հայերու սրտին յաւետ անմոռաց,
Ասն դու պանդուխտ մեր հայրենակցաց,
Որ կան եւ այստեղ շատ սրտեր վառած
Անշէջ հրով սիրոյ դեպ յայն Հայաստան,
Որ ամեն սրտից է սուրբ ապաստան.
Ոգի տուր նոցա, քաջայերէ շատ,
Որ սիրով առ Հայն, լինին միշտ առատ.
Չի կորուսանէն հոգին ազգութեան,
Չի ձըգեն բերնից լեզուն Հայկական:

ՌՈՒՍԱՆՈՂ ՌԱՓԱՅԷԼ ՊՍԿԱՆԵԱՆ.

ՀԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՅԱՆԻ

ՁՈՐ ԱՐՍՐ Պ. ՀԱՆԻՔՈՎ ՅԱՄԻՆ 1848.

(Շարայարութիւնը Տես էջ. 8.81. 126.)

Դ.

Այս իմ նախորդներուս գրութիւններէն բերած հատուածներս բառական են ցուցնելու քէ ոչ Անույ մահմետական արձանագրութեանց ինչ տեսակ ըլլալը, ոչ անոնց ժամանակը եւ ոչ քիւր որոշող մը եղած է : Եւ անա այս խնդիրներս կուգէի ես լուծել այն աւերակները տեսած ատենս 1848ին սկիզբները :

Դեկտեմբերի ¹¹/₂₃ին գիշերը Մասրաբա անցընելով, որ Երեւանէն Աղեքսանդրուպոլիս (Կիւմրի) տանող շիտակ ճամբուն վրայ ընդարձակ գեղ մըն է, միտքս դրի որ Խոշավանք եղած խազախաց կայանը երբամ, ու անկէ տեսնեմ աւերակները, փոխանակ Անիի կայանը երբալու, որ ' ինչպէս տեսանք ' այն կործանեալ քաղաքին դիմացն է Արփաջային ձախ եզերքը : Տաճկաստանի սահմանադիտոյն այս կողմը ընտրելուս պատճառները ասոնք են. Մասրաբայի բնակիչքը միաբերան ինծի կըսէին քէ Խոշավանքի հունը ամենէն աղէկն է, եւ մանաւանդ Անույ հունէն շատ լաւ. այս բանիս անոր համար ալ աւելի դիւրաւ կը հաւանեի որ Պ. Մուրաւեօֆին գրութեան քովս ունենալով, իր առաջնորդաց մէկուն պատահած անախորժ դիպուածը միտքս էր : Դարձեալ, Անույ դիմաց Արփաջայ գետին աշ եզերքէն վեր ելլելը բառական դժուար էր, մանաւանդ գետնին սառած ատենը. իսկ Խոշավանքի կայանին դիմացը Տաճկաց սահմանը ելլելը շատ դիւրին է : Ուստի ամսոյ ¹²/₂₃ին Խոշավանք գնացի, գրոյէն վար Ռեովիւրի 25 կամ 24° աստիճանի ցուրտ օդով : Երբալու ատեննիս ցուրտը աւելի սաստիկ ալ կերեւնար, վասն զի հողմը մեզի դէմ էր. անով իմացանք քէ ճիշդի ցուրտ է Հայաստանի բարձրաւանդակը ուսկից քամին մեզի կուգար : Մասրաբով ետառուին որ Խոշավանքի կայանին գլխաւորն էր, ինծի ըրած բարեկամական հիւրընկալութիւնը այս պատճառաւ ինծի աւելի ալ հաճոյ անցաւ. երկրորդ օրն ալ հաճեցաւ ինծի հետ Անի երթալ :

Ամսոյն ¹³/₂₃ին առաւօտը կանուխ ճամբայ ելանք, եւ քէպէտ գրոյէն վար 25 կամ 26° Ռեովիւր ցուրտ էր, բայց նախընթաց օրուան պէս ցուրտ չզգացինք, վասն զի քամի չըլլալով ' եւ պայծառ արեւ ծագելով ' ջիւրն կընար շերմաջալին հաւատալ : Խազախաց կայանին ետեւը ' Հայոց Խոշավանք գեղին ձուռուժութիւն ու խորտուքորտ փողոցներէն մինչեւ Արփաջային եզերքը հասանք, եւ տեղ է մը ուր որ ջուրը մէկ անգղիացի ոտնաջալի հազիւ խորութիւն ունէր ' և

INCURSION A ANI

PAR M. KHANIKOF EN 1848.

(Suite voir Page. 8.81. 126.)

IV

Ces extraits des travaux de mes prédécesseurs suffisent pour montrer que ni la nature, ni l'âge, ni même le nombre des inscriptions musulmanes d'Ani n'ont jamais été déterminés, et ce sont justement ces questions que je me proposais de résoudre en visitant ces ruines, au commencement de l'hiver de 1848.

Ayant couché le ¹¹/₂₃ décembre à Mastara, village considérable, situé sur la route directe d'Erivan à Alexandropol ou Goumri, je me décidai à me rendre au poste cosaque de Kochavank, pour visiter de là les ruines, au lieu d'aller au poste d'Ani, établi, comme nous venons de le voir, immédiatement vis-à-vis de la ville ruinée, sur la rive gauche de l'Arpetchaï. Les considérations qui m'ont porté à accorder la préférence à ce point de notre frontière turque étaient : l'avis unanime des habitants de Mastara, que le gué de Kochavank est le meilleur de tous, et surtout préférable à celui d'Ani, assertion que j'avais d'autant plus de facilité à admettre, qu'ayant l'ouvrage de M. Mouravieff sous la main, je me rappelais parfaitement l'aventure désagréable arrivée à l'un de ses conducteurs; puis l'ascension de la rive droite de l'Arpetchaï, vis-à-vis d'Ani, présentait aussi des difficultés assez considérables, surtout pendant le verglas, tandis que la montée qui conduit à la rive turque, en face du poste de Kochavank, est très-commode. Donc le ¹²/₂₃ je me rendis à Kochavank, par un froid de 23 et 24° R. au-dessous de zéro, qui était d'autant plus sensible que pendant tout le trajet nous avions un vent contraire, dont la basse température attestait le froid qui régnait alors sur le plateau élevé de l'Arménie, qu'il venait de raser, circonstance qui m'a rendu doublement agréable l'hospitalité cordiale que j'ai trouvée dans la maison du iessaoul Makaroff, chef du poste de Kochavank, qui a bien voulu même m'accompagner le jour suivant à Ani.

Le ¹³/₂₃ nous nous mîmes en marche de grand matin, et quoique la température fût entre 25 et 26° R. au-dessous de zéro, le froid était loin d'être aussi sensible que le jour précédent, car l'absence du vent et un beau soleil permettaient à peine de croire à l'indication du thermomètre. Les rues tortueuses et raboteuses du village arménien de Kochavank, disposé derrière le poste cosaque, nous amenèrent jusqu'au bord même de l'Arpetchaï, que nous traversâmes à gué, dans un endroit où l'eau

ոտքով անցանք գետեն : Գետին մեկայ կողմեն վեր ելելը շատ դժարին է, ինչպես որ ինծի ըսեր էին, և քեպետ գետինը քարոտ է, բայց ճամբան լայն է. դարձելը ցածկեկ ըլլալով՝ շատ դժարութեամբ կերբեցուի անկէ մինչեւ Անի տարածուած բարձրաւանդակը, որուն երեսը այն միջոցին արեւէն այլաժ խոտերով ծածկուած էր, և փառաւորապէս լուսաւորուած էին անոր ճառագայթներովը՝ ճիւսիսային կողմը Արագած (Ալակեց) լեռան մշտնջենաւոր ձիւնով պատած երէք գագաթը, հարաւային արեւելեան կողմն ալ Անիին քովի քանի մը օրուցնէ ի վեր միայն ձիւնապատ պզտիկ լեռները վարդի գունով կը փայլէին :

Դեպ ի խորանդունդ փոս մը քայեցինք որ ապառաժ էր երկու կողմեն. բայց անցնելու համար հարկ եղաւ որ մինչեւ անոր երկու ճիւղ բաժնուած տեղն երբանք. վասն զի միայն հոն կը ցածնան անոր սեպացեալ եզերքը, մինչդեռ այս տեղի դաշտին երեսը այնպիսի անհարթութիւնք շատ կան : Այն տեղին մօտ Հայոց վանքի մը լաւ մնացած աւերակը ճախ կողմը բողով՝ բլրակի մը վրայ էլանք, վերոյիշեալ փոսին աջ կողմը, և անկէ առաջին անգամ լաւ կերպով տեսանք Անիի փլատակները, որ Մասքարայէն Խոշաւանք երբայու առեն մեկ երկու անգամ ալ կերեւնան. բայց քանի մը աշտարակ միայն ադէկ կը տեսնուին. իսկ հոս շինուածներու մեծ բազմութիւն կը տեսնես, զանգակատուններով ու մզկիթներով, ամենքն ալ այնպէս ադէկ պահուած և ամբողջ կերեւնան որ ևս ալ Պ. Մուրաւեօֆին պէս կըսեմ քե հաստատել չգար որ ամայի քաղաք մը կերթաս :

Սակայն շատ կըսխալի մեկը էր կարծէ քե այն տեսքը քաղաքին մէջի շէնքերունն է. վասն զի հետունն տուն կարծուածները՝ երկու պարսպաց բազմաթիւ աշտարակներն են որ դաշտին կողմեն Անին կը պաշտպանեն : Չես կրնար երկար առեն աւերակները տեսնելով զուարճանալ. վասն զի բլրէն վար որ կիջնաս աներեւոյթ կըլլան. հոն չափաւոր խորութեամբ փոս մը կայ, անկէ դեպ ի վերոյիշեալ լեռնակները կերբեցուի հարթ և շիտակ ճամբով մը : Աւերակները այն առեն միայն նորէն կը տեսնուին՝ երբոր երբորդ պզտիկ առուակ մըն ալ կանցնիս, որուն ընթացքը իմ անկէ անցած առենս անով միայն կիմացուէր որ սառուցեալ լճակներ կային, ուսկից աշնան ջուրը գետինը պատռելով դուրս կելլէ. այն տեղէն աւերակները որոշ կը տեսնուին :

Քիչ առենէն Անի հասանք, Խոշաւանքէն մինչեւ հոն եղած 15 կամ 16 վերստ միջոցը կտրելով մեկ ու կես ժամէն քիչ մը աւելի առենի մէջ : Անույ դրսի պարսպին դուռը նշանաւոր բան մը չունի, իսկ եր-

avait à peine la profondeur d'un pied anglais. L'ascension de la rive opposée est facile, comme on me l'avait annoncé, et quoique le terrain soit pierreux, le chemin étant large et la pente assez douce, on parvient sans difficulté à la haute plaine qui s'étend de là jusqu'à Ani, et qui présentait dans ce moment une surface couverte d'herbes brûlées par le soleil et splendidement éclairée par ses rayons, qui inondaient d'une teinte rosée, au nord, les trois cimes à neiges éternelles de l'Alaghez, et au sud-est les monticules voisins d'Ani, recouverts d'une neige tombée depuis quelques jours.

Nous nous dirigeâmes vers un ravin profond et à bords rocaillieux, mais nous ne pûmes le passer qu'en remontant jusqu'à l'endroit où il se bifurque; car seulement là ses bords escarpés perdent ce caractère abrupt, commun ici à toutes les fissures de la surface de la plaine. Ayant laissé à gauche, non loin de là, les ruines très-bien conservées d'un monastère arménien, nous montâmes sur une petite colline, située sur le bord droit du ravin mentionné, et ce fut de là que nous vîmes pour la première fois, d'une manière assez nette, les ruines d'Ani, qu'on entrevoit, du reste, une ou deux fois sur la route de Mastara à Kochavank, mais sans pouvoir distinguer autre chose que quelques tours, tandis qu'ici l'on découvre une masse imposante d'édifices, dominés par des clochers et des minarets, et le tout paraît si bien conservé et si compacte, que je suis parfaitement d'accord avec M. Mouravief, quand il dit qu'on a peine à croire que l'on se dirige vers une ville déserte.

Pourtant on serait dans l'erreur si l'on supposait que cet effet est produit par les édifices de l'intérieur de la ville; car ce que l'on prend de loin pour des maisons, ce ne sont que les nombreuses tours qui flanquent la double muraille d'Ani, du côté de la plaine. On ne jouit pas longtemps de la vue des ruines, car elle disparaît au bas de la colline, où l'on descend dans un ravin peu profond, et au delà duquel le chemin se dirige vers les monticules mentionnés, sur un terrain parfaitement uni. Les ruines ne reparaissent qu'après qu'on a traversé un troisième ruisseau, peu considérable, dont le cours ne pouvait être reconnu, à l'époque où je l'ai traversé, que par les flaques glacées, qui indiquaient les endroits où l'eau perce en automne la surface de la terre. D'ici déjà l'on voit les ruines très-distinctement.

Nous y parvînmes bientôt, ayant fait les quinze à seize verstes qui les séparent de Kochavank en un peu plus d'une heure et demie. La porte du mur extérieur d'Ani ne présente rien de remarquable, mais celle qui

կորոյ պարսպինը գեղեցիկ է՝ հայերէն երկայն արմանագրութեամբ մը զարդարուած, որ հասանակաւաբար Պ. Ապիքը տպած առած է. վասն զի տպագրութեան բանաբը դեռ սեռ սեռ վրան մնացեր էր :

Քաղաքին ներսի դին տխուր տեսք մը ունի. ընդարձակ միջոց կրտեսնուի՝ ծածկուած տներու, մնացորդներով ու ծակերով որ անոնց դիրքը կըցուցանեն, շատ տեղ ալ դեռ հիմունքը կեցեր են, որով տեղ տեղ փողոցներու ձգուածքն ու լայնութիւնը կրնար իմացուիլ : Այս աւերակները զննելով հաւատացի Պ. Ուիլյամսը խօսքին որ կըսէ քէ քէպետ Անույ հասարակաց շէնքերը աղւոր են, բայց մասնաւորաց տները հաւանական կերպով ոչ գեղեցիկ են եղեր, ոչ ալ հանգիստ : Այն տները շինելու գործածուած նիւթերը նոյն են՝ ինչ որ այսօրուան օրս հայ բնակիչները իրենց տները շինելու կըգործածեն, ցելով իրարու հետ կպած տմեռ յատակներ կան միայն. իսկ քանդակուած քարերը մասնաւորաց տներուն քով գրեթէ չեն գտնուիր, բայց ի մէյմէկ խաջքարէ որ քիչ շատ աղւոր քանդակուած է. անոնք ալ տներուն առջեւը դրուած էին՝ իբրեւ անոնց զարդ, ինչպէս որ մեր օրերն ալ դեռ կընեն :

Այն փլատակներուն մեջէն դէպ ի միջնաբերդը գնացի, որ Ալագանի ու Արփաջայի իրարու խառնուելու, ատեն կազմաց անկեանը մեջ կիցնայ : Հոն դէպ ի մախ դին երեսցած առաջին շէնքը փլած էկեղեցի մըն է. յետոյ կուգան այն աւերակներն որ մեր առաջնորդները բաղնիք մըն է կըսէին, բայց էս կարծեմ Պ. Մուրաւեօֆին պէս քէ էկեղեցւոյ մը մնացորդներ են : Բայց այն երկու շէնքերը երեսելի բան մը չունին ոչ հարտարապետութեան է. ոչ հմութեան կողմանէ :

Անկէ դէպ ի բարձր աշտարակ մը գնացի, էս մօտէն դիտելով հասկըցայ որ ատենով մինարէ եղած պիտի ըլլայ՝ ուրանկիւնի խարսխով հատուածակողմ ապակիի կընմանի, էս վրան պզտիկ աշտարակ մը կայ գանձանէ, որ դուռ մըն ալ ունի նեղ՝ բայց բաւական բարձր որ միւսգոյնները կարենան անցնիլ : Նախ հոն գտայ պարսկերէն արձանագիր մը. էս քէպետ բանաբով սեռցած ըլլայէն կիմացուեր քէ Պ. Ապիքին ձեռքը վրայէն անցեր է, բայց էս ալ օրինակեցի գայն. իմաստն այս է.

« Ես Քեյ Սուլթան, որդի Մահմուտայ, որդւոյ
« Շաուրայ, որդւոյ Մանուջարայ Շեհտատի. իմ
« նախահարցս է. մանկանցս հոգւոյն փրկութեանը
« համար այսպէս պատուիրեցիք, անոնց փոխադարձ
« բարեկամութիւնը է. միութիւնը մեծնան : Տեքերու

est percée dans le second mur est belle et ornée d'une longue inscription arménienne; qui a dû être estampée par M. Abich, car elle était encore toute noircie d'encre d'imprimerie.

« L'aspect de l'intérieur de la ville est triste; on voit un vaste espace couvert de débris des maisons et de trous qui en indiquent l'emplacement, circonscrit encore dans beaucoup d'endroits par les bases de ses constructions, ce qui permet, par-ci par-là, de deviner la direction des rues et de juger de leur largeur. L'examen de ces débris m'a persuadé de l'exactitude de l'observation de M. Wilbraham, que malgré la beauté des édifices publics d'Ani, les maisons des particuliers ne devaient briller ni par l'élégance ni par la commodité. Les matériaux employés à leur construction ne différaient en rien de ceux que les villageois arméniens emploient jusqu'à ce jour pour leurs habitations, car on ne voit que des pavés informes, qui étaient liés avec de la boue; quant aux pierres taillées, on n'en trouve guère près des maisons des particuliers, qu'ornées d'une croix plus ou moins bien sculptée, ce qui sert d'indice qu'elles étaient placées sur le devant des maisons en guise d'ornements, comme cela se pratique encore de nos jours.

« C'est à travers ces décombres que je me dirigeai vers la citadelle, située à l'angle formée par le confluent de l'Alaza et de l'Arpatchaï. Le premier édifice qui se présente ici à gauche est une église écroulée, puis viennent les ruines que les guides prétendent avoir été un bain, mais que je crois comme M. Mouravieff être les restes d'une église. D'ailleurs ces deux édifices ne présentent rien de remarquable, ni sous le point de vue architectural ni sous celui de l'archéologie.

De là je me dirigeai vers une haute tour; et en l'examinant de plus près j'acquis la conviction qu'elle devait être un minaret: elle a la forme d'un prisme à base octogone, et est surmontée d'une petite tourelle cylindrique, percée par une porte étroite et assez haute pour livrer passage au mouezzin; c'est là que j'ai trouvé la première inscription persane, et quoique le noir dont elle était barbouillée m'indiquât que la main de M. Abich y avait passé, je n'ai pas manqué de la copier, elle est conçue en ces termes :

« Moi, Kei-Sultan, fils de Mahmoud, fils de Chaour, fils de Manoutchar, Cheddadi; pour le salut de l'âme de mes ancêtres et de mes enfants, nous avons ordonné ainsi : que leur réciprocité, leur amitié et leur unité soient agrandies. Nous défendons aux possesseurs de vendre devant

« կարգիւնք որ այս Ապույ Մամբամին մզկիւն.
« առջեւը ոչխար է ուղտ ջծախեն. է ով որ այս մեր
« պատուերը ոտքի տակ առնու, Աստուծոյ բարկու-
« բեամբը պատժուի. յամին հիմքերի 595 (Քրիստոսի
« բուսականին 1198-1199) : »

Տակն ալ հայերեն այսպիսի արձանագրութիւն մը կայ.

« ՈՐ ՀԱՍՏԱՏ ՊԱՀԵՆ՝ ԱՌՀՆԵՆ ՅԱՍՏՈՒԾՈՅ,
ԱՄԷՆ : »

Անկէ Անույ մեծ մզկիւրը գնացի, որ ընդարձակ է գեղեցիկ շէնք մըն է, է բարձր մինարէ մը է երկայն սրահ մը ունի, որ Պ. Մուրաւեօֆ շատ ճշգրտեամբ կըստորագրէ :

Նոյն մզկիւն վրայ մեծ դրանը աւելի մօտ երեք-լեզու արձանագիր մը կայ պարսկերէն, վրացերէն է հայերէն. պարսկերէն մասը մեկալ երկուքէն աւելի աւրուած է. երեք տողի վրայ գրուած է եղեր. ամեն մեկ տողին սկիզբը քանի մը բառ միայն մնացեր է. ինչպէս որ գտայ այնպէս օրինակեցի :

Պարսկերէն մասը այս կընշանակէ. « Յամին... Ե, էս մեղաւորս արաբէկ Զաքարիա, որդի հանգուցե-լոյն... : »

Պ. Պոռուս վրացերէն արձանագիրը այսպէս բարգ-մանեց.

« Յամին զատկական 450, էս Արաբէկ Զաքարիա, հաստատեցի զայս : »

Հայերէն կտորն ալ այս էր.

« Հաստատուն պահողք աւրանին յԱստուծոյ : »

Անկէ Ալազանի խորանդունդ փոսին կողմը քաղաքը պաշտպանող պատին մնացորդներուն քովն անցնելով հասայ միջնաբերդը, որ Բագրատունեաց պալա-տին աւերակներովը միայն անուանի է. այն ալ Քեր-Փորթընին ըրած փառաւոր ստորագրութենէն շատ վար գտայ : Ուշադրութեամբ դիտեցի տեսայ որ արձանագիր մը չունի. անկէ իշայ դէպ ի պզտիկ եկեղեցի մը որուն պատուհանները բազմաթուստ քանդակներով շրջանակներ ունին, սիւներն ալ կար-միր ու սեւ քարերով շինուած էին. քերեսս այս այն շէնքն է որ Քեր-Փորթը կընկարագրէ իբրեւ կրօնական շէնք մը. Ետրուրացի շրջանակներով զարդարուած : Անկէ բոլորանէ եկեղեցի մը անցայ, որու վրայ կային շատ մը հայերէն արձանագրութիւններ որ օրինակելու առնէն չունեցայ. է շատ չափսոսացի, վասն զի այն արձանագիրներուն ոմանց մութ գոյնէն իմացայ որ Պ. Ապիք զանոնք տպած է :

Այն տեղւոյն մօտ կըսկսի Անին դաշտի կողմէն պաշտպանող պարիսպը : Կարծելով քէ վրան արձա-

cette mosquée d'Abou-I-Maamran des moutons et des chameaux, et tout homme qui ne respectera pas cet ordre sera puni de la colère de Dieu : dans l'année 595 de l'H. » (1198 à 1199).

Au bas se trouve l'inscription arménienne :

« CEUX QUI OBSERVENT CECI FIDÈLEMENT SONT BÉNIS DE DIEU. »

De là, je me rendis à la grande mosquée d'Ani : c'est un vaste et bel édifice, consistant en un haut minaret et en une longue salle, si exactement décrite par M. Mouravieff.

Enfin sur la même mosquée, plus près de la porte d'entrée, il y a une inscription trilingue, en persan, en géorgien et en arménien : le texte persan est le plus maltraité par le temps, il était disposé en trois lignes; il ne reste que quelques mots du commencement de chacune d'elles, je l'ai transcrite telle que je l'ai vue :

La partie persane signifie : « Dans l'année... 5 le pécheur, l'atabeg Zakaria, fils du défunt... »

L'inscription géorgienne a été traduite par M. Brosset :

« En l'année pascale 450, moi l'atabek Zakaria, j'ai confirmé ceci. »

La phrase arménienne, d'après M. Brosset, signifie :

« Ceux qui l'observent fidèlement sont bénis de Dieu. »

De là, en longeant les restes du mur qui défendait la ville du côté du ravin profond et escarpé de l'Alaza, je parvins à la citadelle, qui n'a de remarquable que les restes du palais des Bagratides, que j'ai trouvé, au reste, bien au-dessous de la pompeuse description de sir Ker Porter; l'ayant examiné assez attentivement pour me convaincre qu'il ne contenait aucune inscription, je suis descendu vers une petite église dont les fenêtres étaient entourées de cadres richement ciselés, et les colonnes taillées en pierres rouges et noires; c'est probablement la même que sir Ker Porter décrit comme un *religious edifice, enriched with borders of the pure etruscan*. De là je suis passé à une église ronde, richement couverte de longues inscriptions arméniennes, que je n'avais pas le temps de copier, sans trop le regretter, car la couleur foncée de la plupart de ces inscriptions m'indiquait que M. Abich les avait estampées.

Non loin de là commence le mur qui défendait Ani du côté de la plaine, et croyant pouvoir y découvrir quel-

նագրութիւն կը գտնեմ, շատ ուշադրութեամբ գնեցի մինչեւ այն տեղն ուր կը հասնի երկու շէնքերու անբակաց՝ որոնց պատերը նարնախտի մեռով սեւ, մերմակ ու կարմիր քարերէ նկարներով զարդարած են, եւ Պ. Մուրաւեօն կուգէ Պահլաւունեաց պալատ կոչել :

(Մնացորդը յաջորդ անգամ :)

que part des inscriptions, je l'ai examiné avec beaucoup d'attention, jusqu'à l'endroit où il aboutit aux ruines de deux édifices dont les murs sont ornés de dessins en échiquier, en pierres noires, blanches et rouges, et que M. Mouravieff a voulu surnommer *palais des Pahlavouni*.

(La suite au prochain numéro.)

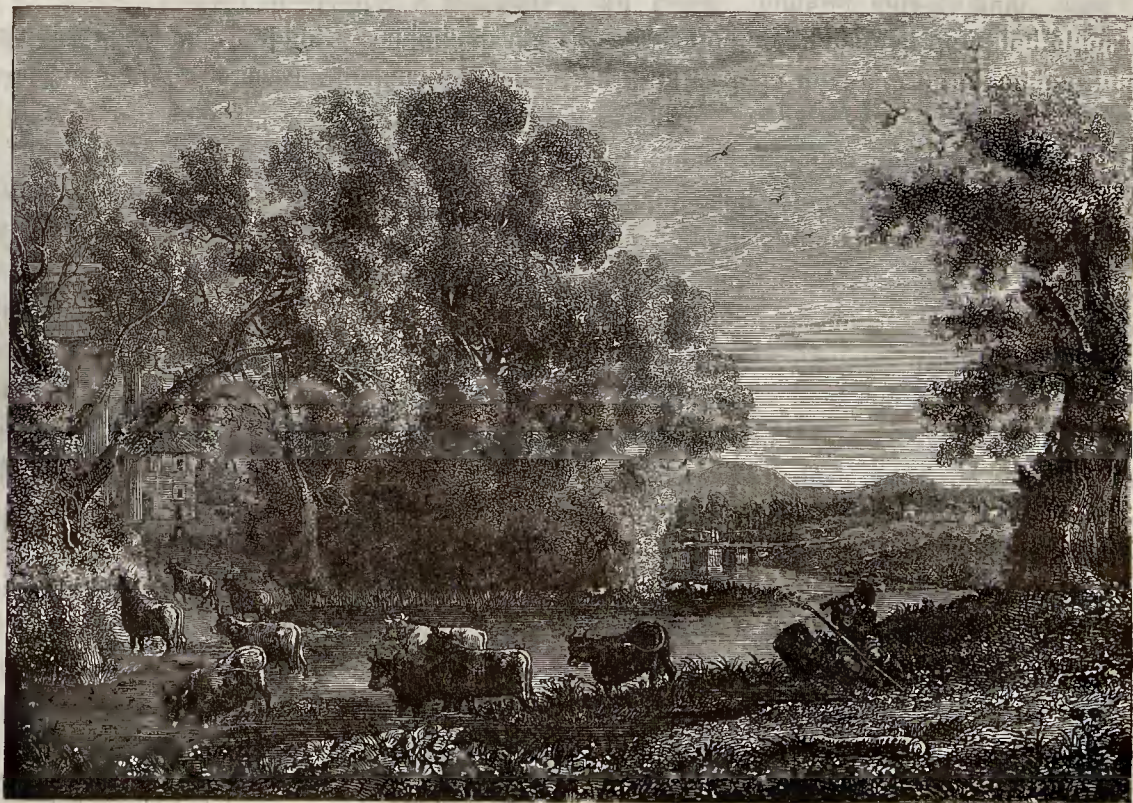
ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԱՆԴՈՐՐՈՒԹԻՒՆ.

Անամպ երկինք մը, մեծամեծ ծառեր, առանձնացեալ բնակութիւն մը, խաղաղ եւ ծանծաղ ջուր մը ուսկից արտեն ետ դարձող հանդարտաքայլ կովերը կանցնին, դեռահասակ զուար-

դալարարոյս բլրակներ, որոց ստորոտը գիւղ մը կը տեսնուի... Աստեք են ահա մեր պատկերին մէջ գտնուած սիրուն առարկաները :

Այս անդորրաւետ եւ գեղածիճաղ տեսարան-

Գիւղական անդորրութիւն.

թաղեմ հովիւ մը որ ծաղկախառն խոտերու, մէջ նստած սրնգին անոյշ ձայնը քաղցրաշունչ հովին հետ կը խառնէ. քիչ մը հեռու՝ գեղջկական մամուապատ կամուրջ մը, հովանաւոր գեղեցկանիստ

ներու առջեւ կարծես քէ մարդուս միտքը կը նորոգուի, նորափետուր կը զարդարուի, երեսակայութիւնը կը վառի, հոգին կը զուարթանայ եւ բիւր սիրելի ու երջանիկ խորհուրդներ չորս դին կը թռչը-

տին... Ո՛վ որ այս երջանկութեան համն առեր է, կրհասկընայ ըսածնիս : Տերեւներուն մէջէն փչող անոյշգեփիւռը կը զգամք, քաղցրակարկաջ առուակին զովութիւնը կ'առնումք, եւ լիաստին կ'ովերուն բառաջը կ'ըլլեմք. այնպէս մեզի կ'երեւայ քեւայն գիւղազբօս տեսարանին մէջ կը զգտնուիմք՝ քաղաքացիութիւններէն, ալեկոծութիւններէն, հոգեբէն ու խարդախութիւններէն հեռի : Անկարելի է որ մէկն այս քաղցր տեսարանը վայելէ, վրան խորհրդածութիւններ ընէ եւ սրտին մէջ առանձնակեցութեան եւ հանդարտ ու խաղաղաւետ կենաց փափաք մը, բաղձանք մը չզգայ : Յայտնի է որ պատկերին մէջ իրօք հանդարտութիւն, անդորրութիւն չկայ. բայց մեր հոգւոյն վրայ ըրած տպաւորութեամբը մեծ հանդարտութիւն ու անդորրութիւն կը զգամք :

Եթէ լաւ մը դիտելու ըլլամք կը տեսնեմք որ մեզմէ դուրս եղած բաները մեզի հետ մեծ վերաբերութիւն ունին, եւ մեք բաւական ուշ չեմք դնել անոր : Կը տեսնեն որ լիճը երբեմն գեղաճուփ կը զօւարթանայ, եւ երբեմն կը գայրանայ կը մըննայ՝ ըստ փոփոխման երկնից. յետոյ իր մառախուղովը երկինքը կը ծածկէ, եւ կամ հեզասիւք հովով ամենափոքր ամպերն անգամ կը փչէ կը տանի :

Այսպէս ալ մարդս բոլոր զգացմունքները իր չորս դին գտնուած արարածներուն կը հաղորդէ. եթէ տրտում է՝ գանոնք կը տրտմեցնեն. եթէ ուրախ՝ գանոնք կ'ուրախացնեն. եւ կամ ըսենք՝ եթէ ուրախ է, գանոնք ուրախ կը գտնեն, եւ եթէ տխրած՝ գանոնք տխուր կը գտնեն : Բայց որն ալ ըլլայ, ամեն բան իր յստակ կամ պղտոր սրտէն կը կախուի, այնպէս որ այն բանն որ մէկուն խաղաղ ու զուարճալի կ'երեւայ, ուրիշի մը ձանձրութիւն կը պատճառէ : Սնապատին մէջ ուր որ միայնակեաց ձգնաւորը աստուածային քաղցր ազդեցութիւններ կ'ունենայ, եղեռնագործը սարսափ ու խղճի խայրեր միայն կ'իմանայ : Մէք մեր անձին մէջ ունիմք այն ճշմարիտ արեգակն որ զամենքը կը յուսաւորէ, եւ մեզի յուսաւոր կամ խաւարային աշխարհ մը կ'երեւցնէ :

Պետք չէ ուրեմն այն արեգակը մոռնալ. մեր խղճմտանքը ստուերատուն ըսուած գործիքին կը նմանի որուն մէջ աշխարհս կուգայ կը տպաւորի, եւ անոր եղած պատկերին իր ունեցած հանդարտութիւնը կամ շփոթութիւնը կ'ազդէ :

Աստուծոյ գործքերը վայելելու համար այնպէս պէտք է վարուիմք որ արժանի ըլլամք անոնց

գեղեցկութիւնը զգալու : Բնութեան մեծ տեսարանը սիրելու եւ զգացմամբ անոր հետ միանալու համար պէտք է պահած ըլլամք երէ ոչ սրտերնուս սկըզբնական անարատութիւնը, գէթ բարոյն ճանաչումը եւ այն աստուածային ազդումն որ մեզի զգալի բաներուն մէջ կը ցուցնէ յայտնապէս գերագոյն հանճարմը, որ մեծամեծ ու զարմանալի օրէնքներով բոլոր տիեզերքը կը կառավարէ : Եւ նա ինքն է Աստուած, արարիչ երկնի եւ երկրի, մեր յոյսն ու ապաւեն փրկութեան :

Թարգմանեաց ի գաղղիականէ

ՅՈՒՂՉԱՆՆԵՍ ՏՐԴԱՏ, ՆԻԿՈՂՈՍ ՄԻՍԱԲԵՍՆՅՈՒՆ.

Աշակ. հայկազեան ազգային Վարժարանին Փարիզոս :

ՈՒՐԲԱԹ.

Հոովմայեցիք շաբբուն իւրաքանչիւր օրը մէկ-մէկ մոյորակաց նուիրած էին, ուրբաթն ալ Արուսեկին, որում օր Աստուկան կամ Վենէրիս տիէս (Veneris dies) կըսէին. եւ նոյն անունը մինչեւ հիմա մնացած է Եւրոպացի ազգաց շատերուն մէջ քերել փոփոխութիւններով. օրինակի համար, Իտալացիք վենէրտի (venerdi) կըսեն, Գաղղիացիք վանտրըտի (vendredi) : Մենք ուրբաթ կըսեմք Երրայեցուց-րապաթ բառէն առնելով՝ որ շաբաթ օրուան տօնին ընելու պատրաստութիւնը կընշանակէ : Ըստ այսմ նաեւ Յոյնք փարասքելի (παρασκευή) կը կոչեն, որ պատրաստութիւն ըսել է : Հիմա քրիստոնէից մէջ ուրբաթ օրը Քրիստոսի Տեսնուն մերոյ չարչարանաց նուիրուած է, եւ ամեն եկեղեցիք նոյն օրը սուրբ պահել կը հրամայեն :

Արդ այսպիսի տնօրինական սուրբ օրուան վրայ քանի մը սնոտի կարծիքներ եղեր են ատենով, ու կան տակաւին որ հոս յիշելը աւելորդ չեմք համարի :

Հին ատենը ամեն տեղ ուրբաթ օրը չարագուշակ համարուած ու տարւոյն չար օրերուն կարգը դրուած էր. կերելի քէ նոյնպէս համարուած էր նաեւ մեր ազգին մէջ, եւ ասոր ապացոյց կընայ սեպուի վանական վարդապետին այն խօսքը որ կըսէ քէ « Ուրբաթն է օր բօթի. » այսինքն օր գեղ՝ սեւ յուրի. բայց այս մոլար կարծիքը քանի գնացեր ազգին մէջէն պակսեր է, եւ հիմա գրեթէ հազիւ հետքը կը գտնուի : Զարմանքն այն է որ նոյնպէս չէ եղած յերոսպա. այս դարուս մէջ ուր նախապաշարմունքն ու սնոտիապաշտութիւնը շնչուած կը կարծուի ուսմամբ եւ գիտութեամբ,

նոյն մոլար կարծիքը կայ, եւ աւելի՛ ամենեւն յուսաւորեալ կարծուած ժողովրդոց մեջ : Հարիւրին տասը Գաղղիացի չես գտներ որ ուրբաք օրը նոր գործ մը սկսի, ճամբայ ելլէ, ծառայութեան մեջ մտնէ, կարգուի, դաշինք դնէ, եւ այլն :

Միացեալ Նահանգաց օրագրին մեկը ցուցնելով որ Ամերիկայի մեծամեծ ու յաջող դէպքերուն գլխաւորներն ուրբաք օրերը հանդիպած են, կըյորդորէ Ամերիկացիքը որ այսպիսի սնոտիապաշտ մոլորութեանց չհատան ու չհետեւին : Եւ այսպէս կըյիշատակէ այն դէպքերը :

Ուրբաք օր, 1492ին օգոստոսի 21ին, Քրիստափոր Գոյոմպոս նաւ մտաւ Ամերիկան գտնելու :

Ուրբաք օր, 1492ին հոկտեմբերի 12ին, առաջին անգամ ցամաք երկիր տեսաւ :

Ուրբաք օր, 1493ին մարտի 4ին, Սպանիա դառնալու համար նաւ մտաւ :

Ուրբաք օր, 1493ին մարտի 15ին, Սպանիոյ Փալոս քաղաքը հասաւ :

Ուրբաք օր, 1493ին նոյեմբերի 22ին, Սպանիոյ հասաւ երկրորդ անգամ :

Ուրբաք օր, 1494ին յունիսի 13ին, Նոր-Սշխարհին ցամաքը գտաւ :

Ուրբաք օր, 1496ին մարտի 5ին, Հենրիկոս Բ Անգղիոյ թագաւորը, ձոն Քապորը ղրկեց որ գնաց հիւսիսային Ամերիկան գտաւ :

Ուրբաք օր, 1565ին սեպտեմբերի 7ին, Միացեալ-Նահանգաց Սուրբ-Յովնայի քաղաքին հիմը դրաւ Մեյենտեզ Սպանիացին :

Ուրբաք օր, 1752ին փետրուարի 22ին, ծնաւ Վոշինկթոն, Միացեալ-Նահանգաց հասարակապետութեան հիմնադիրը :

Ուրբաք օր, 1781ին հոկտեմբերի 19ին, Նորթ-Թաուն քաղաքն առնուեցաւ :

Ուրբաք օր, 1789ին, Միացեալ-Նահանգաց ազատութիւնը հրատարակեցաւ եւ Վոշինկթոն նախագահ ընտրեցաւ :

ԲԱՆԱԼԻ ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԵԱՅ .

(Շարայարութիւն. Տես էջ 18, 43, 67, 135.)

« Սկանայ » կըսուի բնայուծութեան մեջ՝ խոշոր մասանց հեղանիւթերուն տակը նստիլը :

Ի՞նչ բան է այն ճերմկութիւնն որ տաք ատեն կերելուայ ծովու ջրով քրջուած հագուստներուն վրայ պատած :

— Շոգիացած ջրին աղն է որ հագուստներուն վրայ կընստի :

Ինչէն է որ այս ճերմկութիւնը օդը խոնաւ ըլլալուն պէս կանցնի :

— Վասն զի օդոյն խոնաւութենէն աղը կըյուծուի եւ աներեւոյթ կըլլայ :

Ինչո՞ւ համար սաստիկ շարժման մեջ գտնուող անձինքը շատ բանձր հագուստներ պէտք չեն հագնին :

— Վասն զի բանձր հագուստները չեն բողբոլ որ մարմնոյն արտաշնչութիւնը շոգի դառնայ : Երբոր մարդու մարմնոյն տաքութիւնը շարժմամբ աւելնայ, արտաշնչութիւնը շոգի դառնալով՝ այն չափաչանց տաքութիւնը կըպակսեցնէ. եւ որովհետեւ բանձր հագուստները արգելք կըլլան այն շոգիացման, առողջութեան վնասակար են .

Ինչէն է որ անթաց վերարկու հագնողները շատ անգամ կըտեսնեն որ անոր տակէն ունեցած հագուստին բոյրովին քրջուած են :

— Վասն զի իրենց մարմնոյն արտաշնչութիւնը չկրնար վերարկուէն դուրս ելլել . ուստի ներսի դին կըխտանայ, հագուստներուն վրայէն վար կըվազէ եւ բոյրովին կըբրջէ զանոնք :

Ծծմբառը թաց որ ըլլայ ինչո՞ւ չբոլրնկիր :

— Վասն զի Ա., խոնաւութեան շոգիացմամբ կըպակսի այն տաքութիւնն որ ծծմբառը կարծր բանի մը վրայ շփելով կեղլէ :

Բ, Խոնաւութիւնը օդոյն ջրածնին ու ծծմբառին մեջտեղը մտնելով արգելք կըլլայ, եւ ծծմբառը չբոլրնկիր :

Երկայն խոտերն ու փտտած տերեւները ինչո՞ւ համար երկրի մը ցրտութիւնը կաւեցընեն :

— Վասն զի անոնք միշտ խոնաւ են ու անդադար շոգիացումն կըպատճառեն, որով գետնին տաքութիւնը կերբայ :

Ինչէն է որ հիմա Գաղղիա եւ Գերմանիա աւելի տաք է քան քի առնելով, որ խաղողին ոչ երբեք կըհասունանար :

Վասն զի Ա., այն երկիրներուն մեծամեծ ան-
ոռները ջարդուեցան :

Բ, Հիմա անոնց մեջի բաց տեղերը ցամքե-
ցուցած, ու երկիրները աւելի լաւ մշակուած են :

Ինչո՞ւ համար անդադար պաղ ջրով կըբրջեն
շատ մեքենաներու անիւները :

— Որպէս զի շոգիացմամբ պակսի այն տաքու-
թիւննոր անիւներուն արագ շարժմունքէն կըպատ-
ճառի :

Շոգիացմամբ ջուր սառեցընել կըլլայ :

— Շատ կերպերով. — գոր օրենակ, քե որ շիշ
մը բամպակի մեջ պլլես, ու այն բամպակը ան-
դադար երերով բրջես, շիշին մեջի ջուրը քիջ
ատենէն կըսառի :

Շիշով ջուրը ինչո՞ւ համար կըսառի քե որ ան-
դադար երերով բրջես վրան :

— Վասն զի շոգիացմամբ ջրին տաքութիւնը
կերբայ, եւ այնչափ կըպաղի որ մինչեւ կըսառի
այ :

Ինչո՞ւ է որ երբոր օդանան մեքենային ընդունա-
րանին տակը ջուր դնես, եւ քովն ալ երբ
գտնուի, ու օդը դատարկես, ջուրը կըսառի :

— Վասն զի երբոր օդոյն ճնշումը պակսի՝
շոգիացումը շատ կաւելնայ. եւ որովհետեւ երբոր
խիստ շուտ շոգի կըդառնայ, անոր շոգին այնչափ
ջերմութիւն կըծծէ որ մինչեւ ջուրը կըսառի :

Ինչո՞ւ համար ջուրը բաց տեղ որ գտնուի աւելի
շուտ կըսառի քան քե գոց տեղ կեցած ատենը :

— Վասն զի Ա., ջուրը բաց տեղ աւելի շուտով
շոգի կըդառնայ, եւ շոգիացմամբ շատ մը տաքու-
թիւն դուրս կելլէ բոլոր զանգուածէն .

Բ, Ո՛ր եւ իցէ ծածկոյթ իր տաքութեան մէկ
մասը ջրին երեսը կըգարնէ, անով՝ չթողուր որ
ջուրը սառի :

Տաքութիւն ալ լուսոյ պէս օդուն մեջ դեպ ի
ամէն կողմը կըճառագայթէ, եւ այս ճառագայ-
թումը ոչ միայն մեր աչքին տեսնուած կրակին
տաքութիւնն ունի, այլ նաեւ աչքի չերեցող տա-
քութիւն.

Հնդկաստան սաստիկ տաք եղած ատենը ինչ
հնարքով սառ կըշինուի :

— Գետինը փոս մը կըփորեն մէկ մեքր խորու-
թեամբ ու 10 քառակուսի մեքր լայնքով, եւ յա-
տակը յարդով կամ շաքարի եղեգով կըծածկեն :
Արեւը մտնելէն ետեւ եղեգներուն վրայ տափակ
պնակներով ջուր կըդնեն որ առաջ եփ ելած ու

ետքը նորէն պաղած է. — երկրորդ օրը կըտեսնեն
որ ջուրը սառեր է, կառնէն սառնատունը կըդնեն :

Այն ջրին սառելուն պատճառն ինչ է :

— Վասն զի ջրին մէկ մասը հողէ պնակներուն
մանր ծակտիքէն կանցնի ու շոգի կըդառնայ .
անով այնչափ կըպաղի որ մինչեւ բոլոր ջուրն ալ
կըսառի :

Ինչո՞ւ համար արեւուն տաքութենէն գետնին
երեսը կըջորնայ :

— Վասն զի անոր խոնաւութիւնը՝ շոգի կը-
դառնայ. անով հողուն մասնիկներն աւելի կը-
խտանան եւ բոլոր զանգուածն ալ կըպնդանայ :

Արարչին իմաստութիւնն ու բարութիւնն ինչ-
պէս կերենայ այս բանիս մեջ :

— Թէ որ գետինը չոր օդով չպնդանար ու չկարծ-
րանար, տաքութիւնն ու ցամաքութիւնը հողուն
մեջ կըբափանցէին ու հունտերն ու արմատները
կըփճացընէին :

Ինչէն է որ հացը քանի մը օր պահուի նէ կը-
կարծրանայ :

— Վասն զի խոնաւութիւնը մեջէն կելլէ շոգի
կըդառնայ, եւ այն ատեն հաստատուն մասնիկ-
ները իրարու քով կըմօտենան ու կըսեղմուին :

Ինչէն է որ ծովու ջրէն ելած շոգին աղի չէ :

— Վասն զի շոգիացման ատեն աղը ջրին տակը
կընսառի կամ կըսրկանայ :

ԶԻՆՈՒՐՈՒ ՄԸ ԵՐԱՋԸ.

Պատերազմէն ետ դառնալու փողն հնչեցաւ
Բացօրեազ զօրքին վառած կրակները կըփայլին
կըշողան. բանակին չորս դին պահանորդները
իրարու ո՞վ է կրկանչեն : Զինուորները պատե-
րազմի դաշտին վրայ պառկած մինչեւ երկրորդ
առաւօտ կըքնանան :

Այն հինաւորաց զինուորաց որոց պատերազմը
հայրենիք դարձած է, այս գիշերս ուրիշ գիշեր-
ներուն նման է, այսինքն փառաց եւ մահուան
մեջ դադար մը : Անցեալը մոռնալով, գալիքը
չգիտնալով՝ շատոնց է որ իրենց կենաց սահման
ներկայ ժամանակն առած են : Այսօրուան կամ
վաղուան համար բնաւ հոգ չեն ըներ : Էրենց
համար երեկուան օրը անցած է, վաղուան օրն
ալ քերեւս ամենեւին պիտի չըլլայ. ապա ուրեմն
վաղուան չսպասեն, բող այսօր ուրախանան : —
Գինի լեցուր, զինեվաճառ, կրկանչեն ոմանք

ուրախութեամբ. ուրիշներն ալ — Պահապան,
կրակն արծարծէ : իսկ երբ որ արտւանունքին

զլուխին մախաղին կորնած, զոհ սրտով անուշ
քուն կը քաշեն :

Չինուորի մը երազը.

քունով ծանրանան, մեկէն հոն գետիւնը կիչնան
կերկրնան, կռակի վերարկունին վրանին կը-
քաշեն, հրացանը քովերին ձեռքերուն մօտ,

Բայց երիտասարդ զինուորին չենաց բոլորակը
այնպէս նեղ չէ. ներկայ ժամանակը իրեն համար
զրեքէ անտարբեր կէտ մըն է երկու անհուններու

մէջ որ զինքը կը հրապուրեն, ապագայն՝ յուսով, անցեայն ալ յիշատակով :

Ինքն ալ կը քնանայ. բայց իր գգայարանաց հանգչելու ատեն երեւակայութիւնը կը բորբոքի. իր յիշողութիւնը տեսարանի մը նման կարգաւորելով՝ զարդի տեղ անցեալ բաներուն պատկերները կը դնէ. երիտասարդութեան քերթուածին իր սիրելի դերասանները իրեն օգնութեան կը կանչէ, որք են տանը սովորութիւնները, ընտանեաց երջանկութիւնը, մանկութեան պատրանքներն ու տղայութեան քաղցրայայտ երազները.

Երիտասարդ զինուորը կորսընցուցածները կենդանացած կը տեսնէ. իրեն կերեւնայ քէ ծանօթ դաշտերուն մէջ կը պտուտի, հեռուէն իր գեղի զանգակին ձայնը կը լսէ, բլուրին վրայ երերացող սեւ ցորեններուն անոյշ հօտը կ'առնէ, հոն ճարակող ու ժայռերէն վեր վար իջնող ելլող մօրուեղ այծերն ու քօշերը կը տեսնէ : Սնա այն նեղ ճամբան որ դէպ ի եկեղեցին կը տանի, ահա այն աղբիւրն ուր ամէն առաւօտ արք եւ կանայք կը ծոցովուին. ահա իր բարեկամին պզտիկ պարտեզը մէջի երկու փեթակներովն ու մամխներով շինուած ցանկովը. անդին քիչ մը հեռու, ուր որ մուխը ծառերուն ետեւէն կը բարձրանայ, ուր որ տան մը ծածքը դէպ ի վար կը ծոխի, ուր որ նեղ պատուհան մը կայ... հոն է իրեն ծնած խրճիթը որուն մէջ մայրը իրեն սովորեցուց զՍաստուած ճանչնալ, եղբայրներն ու քոյրերը՝ գիրենք սիրել, հայրն ալ՝ արօրով աշխատիլ : Աշխատութիւն, գգուանք, աղօթք ամէն բան հոն սովորեցաւ. հոն ճանջցաւ ընտանիքը որ աշխարհիս մեծ ընտանեացը պզտիկն է, եւ ինքն է մեզի աշխարհիս մէջ լաւ ապրիլ սովորեցընողը : Սրտին զուարթութիւնը չկրնալով բռնել ուրախութեան ձայն մը կը հանէ. զանոնք որ լալով ձգեր էր, իրենց անունովը կը կանչէ, եւ ամէնքը անոր սիրելի ձայնը ճանչնալով՝ մեծ սիրով կը վազեն կուգան. դեռահասակ քոյրը իրեն գիրկը կը վազէ, պզտիկ եղբարքն ալ կուգան վիզը կը պըլլուին : Երկու կողմէն ցնծալից ձայներ կը լսուին, իրարու անունը կուտան, ետեւէ ետեւ բաներ կը հարցընեն առանց պատասխանին սպասելու... :

Գեղեցիկ խառնակութիւն, ետ դառնալուն զմայլեցուցիչ արբեցութիւնը, որոյ նման բան մը չկայ աշխարհիս վրայ, եւ ամէն մարդ կենացը մէջ կը գգայ : Ո՞հ, հապա քնացիր, զինուոր, եւ երջանիկ երազդ շարունակէ : Զեռք առնորէն ունեցած բոյոր առջի սովորութիւններդ. սիրելի քրոջդ

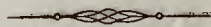
հետ զնա գոմն իջիր, քեզի ցուցնէ իր դարմանած կովն որ ընտանիքը պիտի հարստացընէ. զնա հօրդ հետ արտը, ցորենները տես որ սկսեր են լեցուած ատոքացած հասկերին վար ծոել. քու տուն չեղած ատենդ մեծցած եղբօրդ ցուցուր քէ ինչպէս պէտք է ուտելու վայրենի կենդանիներ որսալ, եւ ինչպէս արտավար եզները լծել : Սնա բազաւորութեանդ մէջ եկար վերստին. հիմա պէտք է որ ծերունի հօրդ չկրցածներն ընես, ամէն բան կարգես կարգաւորես. իսկ ինքը վառարանին քով կամ անկիւնը կոնակը բարձին տայ հանգչի, քեզի պէս ազնիւ ծնողասէր զաւակ հասցընելուն վրայ ուրախանայ ծերունին եւ զքեզ օրհնէ :

Բայց աւանդ, պահանջողաց կրակները կը մարին կանցնին, հորիզոնը կը լուսաւորուի, զօրապետաց վրաններուն ուրուագիծը երկինքը կը նկարուին, առաւօտեան բմբուկը սաստկաշառաց կը զարնէ : Աներեւոյթ եղան զնացին հայրենի տնակը, ընտանեաց գգուանքը, քաղցր եւ խաղաղաւետ աշխատութիւններն որով մարդս կապրի : Սնա դարձեալ պատերազմի գործաւոր եղար, քաջդ զինուոր, որուն պաշտօնն է մեռցընել կամ մեռնիլ : Ել, երիտասարդ, եւ ինչպէս որ արթնցած ատենդ մագերուդ վրայէն խոտերը կը բօքվես, այնպէս ալ հայրենի երկրիդ յիշատակները վրայէդ բօքվէ բօքափէ. ասկեց վերջը քեզի համար ընտանիք այն զօրաց գունդն է, որ ահա կեցեր գէնքերը կըսրէ կը պատրաստէ. զանգակատունդ ասկեց ետքը այն դրօշակն է որ զնտակներէ պատըռտեր ծակծրկեր, եւ կորը արիւնով ներկած է :

Թարգմանեաց ի գաղղիականէ

ՄԻՄՈՆ ՏԱԴԵՍԵՆՆԷ

Աշակ. հայկազեան ազգային Վարժարանին Փարիզու :

ՀԵՌՍԵՍՈՒԹԻԿՆ ԵՒ ԿԱՐՃԱՏԵՍՈՒԹԻԿՆ.

Մօտերս Պ. Ժոպար Փարիզու գիտութեանց ձեմարանին մէջ կարդաց իր ըրած հետազայ դիտողութիւնները հեռատեսութեան ու կարճատեսութեան վրայ : « Կեանքիս մէջ շատ անգամ ուզած ատենս հեռատես կամ կարճատես եղած ըլլալով, կը հետեցընեմ քէ ամէն մարդ ալ ինծի պէս նոյն կարողութիւնն ունի : Դպրոցին մէջ գիշեր ցորեկ անընդհատ ու անզգոյշ կըրպով կարդալովս՝ աչքս տկարացեր՝ կարճատես եղեր էր : Երբոր գետնա

չափութեան պաշտօնովս հարկադրեցայ հեռաւոր անկիւններ ու ցիցեր դիտել, աչքիս կարճատեսութիւնը գնաց ու զարմանալի հեռատեսութիւն մը ստացաւ. բայց երբոր մանրանկարի ու վիճագրութեան ետեւէ եղայ, նորէն սկսաւ աչքիս տեսութիւնը տկարանալ ու վերջի աստիճանի կարճատես եղայ. այն ատենէն ի վեր է, ամիս մը որ լեռներու վրայ ճամբորդութիւն ընեմ՝ մեկէն աչքս հեռատես կըլլայ, եւ երբ քանի մը օր նստիմ միակերպ գրեմ կարդամ, կարճատես կըլլայ :

« Այս երեւոյթը մեկնելու համար մարդուս աչքը դիտակի կընմանցնեմ, զոր ուզածնուս պէս կերկնցընենք ու կըկարճեցընենք որպէս զի աչքերնուս յարմարի, վասն զի աչքերնուս չորս դին պատած ջղերն ոչ միայն գանիկայ կըոր դարձնելու կըծառայեն, այլ նաեւ ճնշելով զայն՝ տեսութեան վառարանը կերկնցընեն կամ կըկարճեցընեն : Բայց որովհետեւ այս գործողութիւնը դիտակին վրայ եղածին պէս մեկէն չըլլար, այլ քիչ մը ժամանակի ու երկայնմտութեան կարօտ է, մեք անհամբերութեամբ կըսկսիմք՝ աչքերնիս տկարացեր է ըսելով ակնոց գործածել, եւ անով այս պակասութիւնը փոխանակ շտկուելու կաւելնայ, վասն զի աչքին ջղերը անգործութեան կըվարժին ու կըբրտանան :

« Աչքերուս տեսութեան այլ եւ այլ անգամ սրանալուն ու կարճընալուն համեմատ ակնոցներուս ապակին ալ փոփոխեցի. բայց ուզելով փորձս մինչեւ վերջը տանիլ, ակնոցներս մեկդի ձգեցի, եւ տեսայ որ աչքերս որ յառաջ առանց ակնոցի մօտէն կամ հեռուէն չէին տեսներ, ապակիներուն օգնութենէն յուսահատած՝ սկսան նորէն տեսնել : Ոմանք նախապաշարմամբ մտքերնին դրած են թէ գիշերը լուսով կարդալը, մտնաւանդ մանր գիր կամ մանր բան բանիւր վնասակար է : Փորձով հաստատեր եմ որ ընդհակառակն աչքին տեսութիւնը անվնաս պահելու համար ամենահարկաւոր է երիկ մարդկանց գիշեր ցորեկ կարդալ, եւ կնիկ մարդկանց գիշեր ցորեկ կար կաթել, բան բանիւ. եւ այս կրթութենէն տասնընինգ օր ետ կենալը բաւական է մարդուս աչքին տեսութիւնն այլայլելու. թեպէտեւ աշխատանքով ու ջանքով նորէն կրնայ մարդ առաջին կատարելութիւնը ձեռք բերել :

« Համոզուած եմ թէ այն մարդիկն որոց ծնողքը կարճատես չեն եղեր, կրնան աչքերնուն տեսութիւնը սրել՝ հետզհետէ ակնոցներուն աստիճանը պակսեցընելով, եւ նոր եղած կարճատեսք կարող

են բոլորովին ակնոց գործածելու սովորութիւնը բողոլ, ինչպէս որ ես ալ ըրի, եւ ինծի պէս կըտեսնեն որ աչքերնին քանի կերթայ կըսրտի : Այս բանիս համար պետք է ստեպ կարդալ, մանաւանդ գիշերը, բայց միշտ լուսամփոփ (abat-jour) ունեցող կանթեղի նուազ լուսովը, որպէս զի լուսոյն ճառագայթները ուղղակի աչքին գարնելով չվնասեն : »

Փափաքելի է որ Պ. Ժոպարին փորձն ամեն կարճատեսք ընեն. վասն զի եթէ յաջողին՝ ակնոցի պէս ազդեղ գործիքի մը մեծ գերութենէն կազատին, եւ այս գերութեան ինչ ծանր ըլլալը երկար ժամանակ անոր համն առնողները միայն գիտեն : Արեւելցիք ծուռ կարծիք մըն ալ ունին որ կարծեն թէ ակնոց գործածելն մարդուս աչքին հանգստութիւն կուտայ. ուստի շատ անձինք տեսեր եմք որ աչքերնիս յոգնած են՝ հանգչին ըսելով սկսեր են ակնոց գործածել, եւ քաջատես աչքերնին իրենց տգիտութեանը զոհ ըրեր են : Արդ այնպիսեաց փորձով կըսեմք որ ակնոցին ապակիները փոխանակ աչքին յոգնածութիւնը տանելու՝ կաւելցընեն. եւ այս բանիս ճշմարտութիւնը դիւրաւ հասկընալու համար քող դիտեն որ ակնոց գործածող անձինք մեկ ժամի մը չափ այն գերութեան գործիքը կընէն յետոյ երբոր կըհանեն, ինչպէս կըսկսին աչքերնին շփել շփշրփել, որ անոնց սաստիկ յոգնածութեանն ու տանջուելուն յայտնի նշան է :

ԲԱՂԱՔԱՂԱՐՈՒԹԻՒՆ

(Շարայարութիւն. Տես էջ. 41, 115, 154.)

Դ.

ԱԿՆԱՅՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՍՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԱՆՋՊՈՒՇՈՒԹԻՒՆ.

1. Երբոր մեկուն բան մը կըհարցընեն՝ գլուխը շարժելով միայն պատասխան կուտայ. եւ Ոջ, չէ ըսելու տեղ *ջբ* կըսէ :

2. Այն միջոցին որ ուրիշները հեռը կըխօսին, ինքը մատուրներովը կըխաղայ, անոնցմով քովի սեղանին կամ նստած արողին վրայ բմբուկ կըզարնէ :

3. Ամենուն առջեւը կըյօրանջէ առանց ձեռքը բերնին առջեւը բռնելու :

4. Զկրնար ուրիշներու քովէն քիչ մը զատուիլ՝ առանց զատուելուն պատճառը հասկըցընելու անոնց :

5. Պառկելու գնացած ժամանակը չգար ծնողաց ձեռքը համբուրելու կամ սիրոյ եւ յարգանաց ուրիշ նշան մը տալու :

6. Մեկուն դանակ, պատառաքաղ, գմէլին, կտրոց տալու ատեն կոթին տեղը բերնին կոշմը տնոնց կերկրնցընէ :

7. Փուճ բան մը ցուցնելու համար ուրիշներուն հարկաւոր խօսակցութիւնը կընդհատէ :

8. Ընկերութեան մէջ անդադար ժամացոյցը կըհանէ կընայի. չմտածեր որ անով տեսնողները կըկարծեն որ իրենցմէ ձանձրացեր է, եւ կամ փառաւոր ժամացոյց ունենալը կուզէ անոնց իմացընել :

9. Մեկը քաշկինակ կամ բուռք մը որ գետինը ձգէ, ամենեւին չփութար որ վերցընէ տայ. չգիտեր որ այսպիսի փոքրիկ ծառայութիւններով տղայք իրենք զիրենք շատ կըսիրցընեն ու ազնիւ սիրտ ունենային կըյայտնեն :

10. Օտարի պարտեզն որ մտնէ, առանց հարցընելու ծաղիկ կամ պտուղ կըփրցընէ, չսպասեր որ ուրիշները զինքը յորդորեն : Գիտնալու է որ մարդս եւ ոչ բարեկամին պարտեզէն բան փրցընելու է առանց հրաւիրուելու :

11. Մարմնոյ պակասութիւն ունեցողներուն ձեւերը կընէ :

12. Թէ որ յանկարծ մեկը ոտքին վրայ կոխէ կամ անգգուշութեամբ զինքը քիչ մը հրէ, դառն յանդիմանութիւններ կուտայ : Աչք չունիս, առջեւդ չնայիս կըպոռայ. որ ընդհակառակն եթէ այն պակասութեան մէջ գտնուողն իրմէ բողոքիւն ուզեր, ինքն անոր սիրտ տալով պետք էր զրուցեր. Բան չկայ, Պարոն. հոգ մ'ընէք, ամենեւին ցաւ չիմացայ, եւ այլն :

13. Ինքը մեկուն մեկային ոտքին կըկոխէ ու փոյթը չըլլար. որ եթէ սխալմամբ ալ կոխելու ըլլար, պիտի դառնար բողոքիւն ըրէք, Պարոն, պիտի ըսեր ու անոր սիրտը պիտի առնէր :

14. Երբ տեսնէ որ մեկը գինովութեամբ խելքը կորսնցուցեր է, վրան ցաւելու տեղ որ այնպէս ինքզինքը անբանից կարգը իջուցեր է, անոր հետը կիյնայ, եւ այնպիսի անմարդավայել տեսարանով կըզուարճանայ :

15. Յուցընել ուզած անձը, կամ որոն վրայ որ կըխօսի՝ մատովը կըցուցընէ :

16. Իբր քէ բնակարանին մէջ ինքը միայն ըլլար՝ ուրիշի առջեւ յօրանջելով կերգէ, կըխօսի ու այլանդակ ձայներ կըհանէ :

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԶՐԻ ՄԷՋ ԼՈՂԱԼՈՒ ՎՏԱՆԳՆԵՐՆ ՈՒ ԱՆՈՆՅՄԷ ԱԶԱՏԵԼՈՒ ՀՆԱՐԲԸ.

Ամարուան տաքուն ընդարձակ ու վազուկ ջրի մէջ լողալը մարդուս մարմնոյն ճրջափ օգտակար ըլլալը յայտնի է ամենեցուն. բայց եւ այս օգտակարութիւնը ճրջափ անգամ շատերուն մահուան պատճառ կըլլայ. անոր համար կրկին եւ կրկին կըպատուիրեմք, մանաւանդ երիտասարդաց որ դոյզն գուարճութեան մը իրենց կեանքը չգոհեն, մեծ խոհեմութեամբ լողան եւ մինչեւ որ լողալ լաւ չգիտնան՝ իրենց մէջքէն խորը չերթան :

Լողի վտանգները բազմաթիւ են. մեք անոնց ամենէն սոսկալիներուն վրայ խօսինք որ երեք են, այսինքն յորձանք՝ քմրութիւն ծնկանց եւ ջրային բոյսք :

Յորձանքը կյոր ու արագ շարժում մըն է որ վազուկ ջրի երեսը կըպատահի : Յորձանքի մը կեղորոնը միշտ ձագարաձեւ կըփորուի, եւ իր սաստկութեանը համեմատ կյորութիւնը մեծ կամ պզտիկ կըլլայ : Ընդունայն տեղ մարդս յորձանքի հետ կըկուրտի, անոր դէմ դնելու՝ ձեռքէն ազատելու կաշխատի : Չարաչար կաշխատի, անդադար իր վրայ դառնալովը բոյր որ ոյժը կըկորսընցունէ եւ մէջէն ալ չկրնար ելլել : Ինքզինքդ յորձանքին բող, ինքը միայն կրնայ գրեզ ազատել : Չես դիտած՝ որ երբոր յորձանքի մը վրայ անշարժ մարմին մը որ նետուի, զոր օրինակ տերեւ մը, փայտի կտոր մը, ինչպէս անիկայ իր վրայ կըդառնայ կըպտուտկի եւ աներեւոյթ կըլլայ : Ջրին տակն ալ չկենար կըդառնայ, բայց ձեւացուցած շրջանը երթալով կըլայննայ, եւ այնպիսի տեղ կըհասնի ուր ալ յորձանքին զօրութիւնը վրան չազդեր. այն ատեն հոսանքին խաղաղ կտորը կըմտնէ, նորէն վեր ջրին երեսը կեցէ եւ դարձեալ կըսկսի իր ընթացքն առաջ տանիլ : Եւ այս գործողութեան համար երկար ժամանակ պետք չէ : Դուն ալ ուրեմն այս անշարժ մարմնոյն պէս ըրէ, բող ինքզինքդ, գնա ջրին տակը, եւ ապահով եղիր որ յորձանքը գրեզ շուտով վեր կըհանէ : Քանի մը բոպէ ջրին տակ կենալը լուրորդի մը համար բան չէ :

Ծնկուըններուն քմրութիւնը ջղերուն ու մկանանց յանկարծական քաշուելէն յառաջ կուգայ, որ լուրորդին սաստիկ ցաւ պատճառելէն զատ՝ չքողուր անոր որ շարժում մը ընէ : Այսպիսի ատեն պետք է որ կռնըկի վրայ կենայ ու ձեռուըններովն ինքզինքը վեր բռնէ : Յետոյ քիչ քիչ ոտքը վեր վերցընելու է ինչպէս քէ կռունկին (եօքէ) վրայ

քայել ուզեր, վասն զի անանկով կամաց կամաց ջղերուն բմրութիւնը կերթայ եւ ծնկուրները կը բացուին :

Իսկ ջրային բոյսերը բեպետել երկայն են, բարակ ու կակուղ, բայց խիստ դժուարաւ կը կոտորուին : Կարծես թէ ջրին տակէն բուսած ամուր ջուաններ են, եւ ամենքն ալ ջրին ընթացքին համեմատ մէկ կամ միւս կողմը կը ծռին : Մեջերնին քար մը նետէ, ձեռքովդ ջրին գարկ, եւ կը տեսնես որ այն շիփ շիտակ կեցած խոտերը կը սկսին շարժիլ, ծփիլ եւ օձի պէս պարզիլ ու գալարիլ : Անփորձ լուդորդն ասոնց որոգայթն որ, իյնայ, փախչելով ազատիլ կուզէ, եւ ազատութեան տեղ մահ կը գտնէ : Փախչելու առաջին շարժումն որ կընէ, մէկէն բեւերը՝ ծնկուրներն ու վիզը կը բռնուին : Վտանգը կը սաստկանայ, յուսահատութիւնը ետեւէն կը հասնի : Խեղճը ազատելու համար բոլոր ճիգը կը բաւի, եւ փոխանակ ազատելու նոր շղթաներ վրան կ'աւելնան . խելքը գլխէն կերբայ, առանց ըրածը գիտնալու կը շարժի, կը տապալելու կի, ձեռքով ոտքով ազատելու կը ջանայ : Այ այն լողացող մարդ չէ, այլ տապալելու ջրահեղձոյց մը : Կընկղմի, կը խաղաղուի, եւ խոտերն այնպէս դիակին կը պլլուին

կը փաթարուին որ շատ անգամ ջրին հանդարտած ժամանակն ալ կ'արծես թէ չեն ուզեր որսերնին բողուլ :

Այս երկայն ու կաշուն խոտերուն մորթին դաշելով տուած անախորժ գգացմունքն ալ բաւական է շատ անգամ լուդորդին միտքը շփոթելու . եւ որովհետեւ ասիկայ աւելի բարոյական քան թէ բնական գգացում մըն է, պէտք է մարդ անով ջլքանի : Խոտ մը տեսածիդ պէս նայէ որ ջրին վրայ անշարժ կենաս, վասն զի հրջափ խորը իջնաս, այնչափ աւելի խոտերը կը շատնան : Այս անտանելի խոտերէն ազատելու մէկ հնարքն ալ է փորուն վրայ կենայ, երկայն շունչ մը առնուլ ու գլուխը ջրին տակ խոթել : Այս դրից մէջ ամէն մարդ թէ գէր ըլլայ թէ նիհար՝ կընայ սունկի կտորի մը պէս լողալ, բաւական է թէ երբեմն երբեմն շունչ առնելու համար գլուխը դուրս հանէ : Այն միջոցին ջրին ընթացքը գրեթէ քիչ քիչ կը քշէ կըտանի ու կ'ազատիս :

Բոլոր այս պարագաներու մէջ գլխաւոր բանն այն է որ մարդ չշփոթի, ինքզինքը չկորսնցնէ, վասն զի եթէ մինչեւ վերջը խելքը գլուխը մնայ, յոյս կայ որ այս կամ ասոնց նման յանկարծական հնարքով մը կ'ենանք ազատի :

ԴԱՓՆԻ, ԲԱՆԱՍՏԱՐԴ, ԴԱՓՆԵՎԱՐԴ.

Շատ տեսակ դափնի (տեֆնէ) կայ, բայց ամենէն հոջակաւորն ու հին ատենէ ի վեր ծանուցեայն է հասարակ դափնին, որում մեք հայերէն սարդենի ու եզրեղի ալ կըսեմք :

Այս գեղեցիկ ծառը որ Փոքր Ասիոյ մէջ, Եւրոպայի հարաւակողմը եւ Ափրիկէի հիւսիսային դին 10 մետրի չափ կը բարձրանայ, Կրետէ կղզիէն ու Ափրիկէի Առլաս լեռնէն եկած է :

Սարդենույն փայտը կարծր է, առաձգական, անոյշ հոտ մը ունի եւ երկար ժամանակ կը պահէ : Հատերէն, զոր եզրեղոյ պտուղ կ'անուանեմք, տեսակ մը իւղ կ'ելլէ որ դեղագործութեան մէջ սաստիկ ցաւերը մեղմացնելու կը գործածուի :

Ամէն ատեն սարդենին համարուած է մի միայն վարձք գինուորական քաջութեանց ու մատենագրական հանճարոյ, ուստի եւ սարդենիէ կը շինուէին բրաբիոնները : Ծառ մը չկայ որ հին ատենը ասոր պէս գովուած ըլլայ բանաստեղծներէ. մասնաւոր կերպով ալ Ապոլլոնին նուիրուած էր, վասն զի Դափնէ ըսուած յաւերժա-

հարսը իր ձեռքէն փախչելու ժամանակ Ապոլլոն գինքը փոխեց սարդենի դարձուց, եւ սահմանեց որ քաջ քերթողաց գլուխն անով պսակուի :

Հիները կը կարծէին որ դափնին մարգարեական ոգի ու բանաստեղծական խանդ կադէ մարդու, եւ երբոր կուգէին գիշերն աղէկ երագներ տեսնել, բարձերնուն տակը դափնի կը դնէին : Այրած ժամանակը երբոր դափնին կը ճարճատէր՝ աղէկ նշան է կըսէին . եւ երբոր ճարճատէր՝ գեղի : Անոնք որ Դեղփիս քաղաքը կերբային որ Ապոլլոնի մեծակառոյց մեհենին մէջ պատգամ հարցնեն, թէ որ յաջող պատասխան մը առնուին՝ դառնալու ատեն գլուխնին դափնիով կը պսակէին :

Դափնին յաղթութեան ալ նշան էր : Երբոր Հռոմ իշխանապետներն ու հիւպատոսները անձնական քաջութիւն մը կընէին, իրենց առջեւնէ պտըտցուցած խուրձերնին դափնիով կը պատէին : Տարւոյն առաջին օրը կայսերաց պալատին դրան առջեւը դափնիի ճիւղեր կը տնկէին

որպէս զի բոլոր տարին յաղթող ըլլան. ուստի եւ Պլինիոս դռնապան Կեսարաց եւ անոնց պալատներուն հաւատարիմ պահապանը կանուանեցայն : Հիները կը կարծէին նաեւ թէ կայծակը դափնիէ կը վախնայ ու ոչ երբեք անոր կը մօտենայ, որով եւ զայն վրան կրողը երբեք կայծակնահար չէր ըլլար :

Բժիշկները դափնին ամենաբոյժ դեղի տեղ դրած էին. եւ անոր համար այ է որ Սակղեպիոսին արձանները, որ բժշկութեան աստուածն էր, դափնիներով կը զարդարէին. եւ որպէս զի այս բժշկութեան աստուծոյն ողորմութեանը դիւրաւ հանդիպի՝ հիւանդին պառկած սենեկին դուռը դափնիով կը պատէին :

Բերդողաց, գիտնոց ու ճարտար արուեստագիտաց գլուխը դափնիով պսակելու սովորութիւնը մինչեւ միջին դար հասած է. հիմա ալ Եւրոպայի դպրոցներուն մէջ հարցաքննութեանց ատեն քաջ հանդիսացող աշակերտաց գլուխը դափնիով կը պսակեն :

Դափնիին մեկ տեսակն է նաեւ բալասարդ (laurier-cerise) ըսուած գեղեցիկ ծառն, որ Փոքր Ասիայէն Եւրոպա բերուած է 1576ին, եւ հիմա տերեւներուն գեղեցկութեամբը պարտիզաց մեծ զարդ կը ընէ :

Ծաղկները ճերմակ են ու անուշահոտ. պտղին մէջի կուտը սաստիկ դառն է, եւ պատճառն այն է որ շատ մը բրուսային թթու (acide prussique) ունի. ասիկայ այնպիսի սաստիկ բոյն է որ երբ

մարդ քիչ մը երկար ժամանակ ծառին տակն անգամ կենայ՝ գլխու ցաւ ու սրտի խառնուրդ կունենայ :

Երբեմն կաթի կամ ուրիշ ըմպելեաց նուշի համ տալու համար մէջերնին բալասարդի տերեւ կը դրուի, բայց նայելու է որ երկու հատեն աւելի չդրուին, վասն զի գլխու պտոյտ կուտայ ու մարելիք կը բերէ :

Բալասարդին տերեւները իբրեւ դեղ ալ կը գործածուին այլապէս շղերն հանդարտեցնելու. երբոր շղոտ անձ մը սաստիկ այլապէս է, քաջ մը ջուր եփէ, մէջը երկու հատ բալասարդի տերեւ դիր, ամանին խուփը գոցէ ու կէս ժամի չափ անանկ բոդ. յետոյ մէջը շաքար խառնէ խմցուր, կը տեսնեն որ թէ շղերուն այլապիւրիւնը բմրեցնելով կիջեցնեն եւ թէ սիրտը կը բանայ :

Դափնիի մեկ տեսակն ալ դափնեվարդն (laurier-rose, զըզըմ) է որ Արեւելքէն ու Պերպերիստանէն Եւրոպա եկած է, եւ ջրերու եզերքը կը սիրէ :

Դափնեվարդը գեղեցիկ տերեւներ ունի, ծաղկներն ալ վարդի նմանելուն համար դափնեվարդ ըսուեր է, որ սովորաբար կարմիր կը ըլլան, բայց ճերմակն ալ կը գտնուի :

Դափնեվարդը տեսակ մը բարկ, այրող ու կաթի նման հոյզ ունի, որ թէ մարդուս եւ թէ կենդանեաց համար թոյն է : Պերպերիստանի մէջ Մաւրիտենացիք ասոր փայտը ամուխ կը դարձնեն ու վառօդ շինելու կը գործածեն :

ԺԱՄՆԱՅ ԵՒ ԱՊՍԳՈՅ.

Ինչո՞ւ համար ժամանակը միշտ ծեր մը ձեւացընեմք ու չորցած կոնճմտած ձեռքը կործանման մանգաղը տամք :

Ժամանակն որ կըսպանեն՝ կը կենդանանան նաեւ. այն ձեռքով որով կը կործանեն, նովին նաեւ կը կանգնեն. հոս կենաց աղբիւրքն որ կը ցամքեցընէ, գիտցիր որ ուրիշ տեղ ալ յորդահոս կը բոխեցընէ գանոնք : Միթէ բոռմած քարշամած վարդին քով չես տեսներ դեռափթիբ կոկոնը :

Ո՞ր ժամանակ, ծաղկօք պիտի պսակեմ գրեզ, սիրով պիտի պատեմ, եւ աչքիդ մէջ պիտի դնեմ երիտասարդութեան կրակը, վասն զի բուն անուեղ Սպազայ է. Սպազայ որ միշտ առոյգ երիտասարդ է եւ միշտ գեղեցիկ. Սպազայ որ միշտ մեր աչքին լուսապայծառ քօղով մը ծածկուած կերենայ :

Բնքէ, ինչպէս կընամք մեր յոյսերուն պարսպ ելլելը մոռնալ : Միթէ ժամանակը չէ՞ որ անսահման, նշույագեղ եւ քաջայոյս ակնկալութեանց ընդունանութիւնը մեզի կը հասկըցընէ : Այս փուռ ելած ակնկալութեանց մշտաջարջար տրտմութեամբը կը հալի կը մաշի հոգին. եւ պատրանքը մեկիկ մեկիկ կը թռչին կանայտանան՝ սրտերնիս ամայութեան ու ցաւոց մէջ բողոյով : Արագ արագ կը փախչի կերքայ երիտասարդութիւնը. շուտով կը յաջորդէ անոր տխուր ու ցաւազին ծերութիւնը..... եւ ալ ինչ կըմնայ : Երբոր կանաչագեղ տերեւները կը թափօրփին կիյնան, ինչ կը տեսնեմք. փայտ չոր :

Բայց ոչ, հոգին չկորսուիր : Ոչ. իրեն համար Սպազայն իր մտահաճոյ երազներէն աւելի գեղեցիկ է, երեւակայութիւնը արեւէն աւելի անհուն.

Եւ երբոր մարմինը վշտահար ու վաստակաբեկ դեպ ի երկիր կըխոնարհի կիյնայ, դեպ ի երկիր որ իր հողոյն մէջ նորէն գինքը պիտի խառնէ, այն ատեն հոգին աւելի կըցօրանայ, վրան նոր եռանդ՝ նոր աշխոյժ կուգայ : Այն մարմնոյ խոշոր ծածկոյքը գինքը կըխոռովէ, վրան կըծանրանայ, եւ երբեմն նաեւ գինքը կըմոլորցընէ . բայց երբոր ցաւերու տակ ընկճած՝ այս աշխարհիս վրայ ապրիլը կըմոռնայ ու անհնարին վշտացը մէջ քերել քուն մը կըլլայ, յանկարծ ձայն մը կըհասնի ականջը որ « Եկ » կըսէ իրեն :

Կըճանչնայ այն սիրուն ձայնը, կըտեսնէ հայրենիքը, կուրախանայ, եւ նոյն խնդութեամբը կարբընայ . այ հրաման է իրեն որ ցաւալից բնակարանին շրթաները խորտակէ . կըբողու մահկանացու մարմինը որում այնչափ երկար ժամանակ գերի եղեր էր, եւ սլացեալ կըվերանայ յերկինս : Հոն կիմանայ իր անմահութիւնը :

Կըվայելէ անորանպատմելի քաղցրութիւնները, եւ ստեղծողին սիրովն արբած՝ կըվառի կըբորբոքի ու երբեք չհատնիր :

ՓՈԹՈՐԻԿ.

Թռչունը գետնի վրայէն սահեցով անձայն կըբոջի, ուր երբայը չգիտեր : Երկինքը մութ ամպամած . օդը ծանր ու խղուկ, եւ կարծես քէ մէզն ու փոքորիկը մէջէն կախուած են : Լերան ետեւէն մրրիկը կորոտայ եւ արձագանգն անոր ձայնը չորս դին կըտարածէ :

Փոշին պտոյտկեցով դեզադեզ դեպ ի երկինք կեցէ՝ հետը տանելով խոտ եւ տերեւ : Տես ամպերն, ինչպէս տխուր է կերպարանքին . ինչպէս վրայէ վրայ կըդիգուին կըբարձրանան :

Աստուած մեր օգնութեանը հասնի, Աստուած զմեզ պահպանէ : Սա ամպէն անագին յոյս մը ժայթքեց . ամէն բան ջարդուեցաւ . ինչ կործանումն . պատուհաններն, տունն անգամ սասանեցաւ . եւ սակայն որորոցին մէջ մանկիկը կըքնանայ ու բան մը փոյքը չէ :

Սա քովի գեղին վրայէն եկող ձայնը կըլսես . դադրելիք չունի, ականջնիս պիտի խցընէ : Որոտում է . այն միայն չկար : Աստուած մեր օգնութեանը հասնի : Ի՞նչ սոսկալի հարուած . կայծակը պարտեզին մէջ ծառի մը գարկաւ . անա գետին ընկեր է խեղճ ծառը :

Եւ մանկիկը կըքնանայ միշտ . փոքորիկն իրեն ինչ կընէ : Անիկայ ինքնիրեն կըսէ . — Ի՞նչ փոյքս է . միքէ աչք մը չկայ որ վրաս կըհսկէ : Աչքո հովանի լիցի ի վերայ իմ : — Շնչառութիւնը քերել է, ուստի հանդարտութեամբ միւս կողմը կըդառնայ : — Բնացիք, մանկիկ, քնացիք :

Տես սա հրոյ շառաւիղը : Մտիկ ըրէ . փոքորիկը կորոտայ մօտէն ու հեռուէն . կըմօտենայ : Գնա, շուտ ըրէ, փեղկերն ու վանդակները գոցէ : —

Անտարակոյս վերջի անգամին պէս պիտի ըլլայ . հունձքին բանը բուսաւ :

Եկեղեցւոյն վրայ ու տանը առջեւ փայլակ կըգարնէ : Ի՞նչպէս առուակին ջրերը կըշատնան : Փոքորիկը չդադրիր . ամենուն թշուառութիւն պիտի բերէ : Բայց ո՞ր գիտէ . ուրիշ անգամ մըն այ այնպէս կարծեցինք, եւ ետքը ամէն բան աւելի լաւ գտանք :

Մանկիկը միշտ կըքնանայ . կարկուտն այ հոգը չէ, եւ ինքն իրեն կըսէ . — Ինչո՞ւ լամ . իմ բաժինս միշտ արտին մէջ անկորուստ պիտի մնայ : — Յիրաւի, Աստուծոյ ողորմութեամբը մինչեւ հիմա իր բաժինը չպակսեցաւ :

Ո՞հ, ուր է քէ Աստուած մեզի մանկական անխարդախ ու վստահ միտք տար . մեծ ուրախութիւն եւ մխիթարութիւն է այն : Թող անձրեւ զայ, կարկուտ իջնայ, մանկիկը քաղցր քուն կըլլայ եւ Աստուծոյ վրայ երազներ կըտեսնէ . Աստուած այ իւր խոստմունքը կըկատարէ, անոր պահապան հրեշտակ մը կըդրկէ որ գինքը ամէն վտանգէ կազատէ :

Ի՞նչպէս յանկարծակի փոքորիկն անցաւ : Արեւը նորէն պայծառ կըփայլի : Շնորհակալ ըլլամք Աստուծոյ որ միւս անգամ անոր յուսալից դէմքը մեզ ցուցուց :

Ո՞հ, վերջապէս մանկիկը կարբընայ : Ի՞նչպէս աղեկ քնացաւ . անոյշ անոյշ կըժպտի ու բանէ մը տեղեկութիւն չունի : Տես, Գառնիկ, ինչպէս մարմինը առոյգ ու երեսները կայտառ եւ գեղեցիկ են . կարծես քէ փոքորիկն վրայ աւելի այ գեղեցկացաւ ու զօրացաւ :

Այսպէս նաեւ անոնք որ բոլոր իրենց յոյսն ու վստահութիւնը Սատուծոյ ողորմութեանը վրայ դրած՝ իրմէ կըսպասեն ամեն օգնութիւն ու մխի-

բարութիւն, եւ աշխարհիս նեղութեանց ու վշտաց չորս դիէն փոքորկալից որոտած ժամանակը անվրդով սրտիւ քաղցր քուն կըլլան :

ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՈՒՂԵՌՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՓԱՐԻԶԵ Ի ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ.

ՆԱՄԱԿ ԵՐՐՈՐԴ.

« Դանուբէն Սէն ծովը մտնելով յունիսի 1ին (որ էր ըստ հին տուժարին մայիսի 20), ուր ժամ քալելէն ետքը հասանք Վառնա, ուր մեր ազգէն բաւական բազմաթիւ ժողովուրդ գտնուիլը յայտնի է. բայց որովհետեւ շոգեմաւը մեկ ժամէն աւելի չուշացաւ, նաւահանգստին մէջ, մենք ալ չկրցանք ցամաքն ելլել ու համազգի եղբարց հետ տեսնուիլ :

« Պուրկազին դիմացն որ հասանք, անկէց Պօլիս գնացող ուրիշ ճանապարհորդաց հետ եկաւ շոգեմաւն ելաւ. Աղբիւնուպօլսոյ է. Փիլիպպիի առաջնորդ Սարգիս սրբազան արքեպիսկոպոսը, ուղեկից ունենալով Գերապատիւ Մեսրոպ վարդապետը : Ծանօթացանք իրարու հետ ընտանի սիրով է. ուրախութեամբ, եւ սրբազան առաջնորդը իր քաղցր ու գուարք ծանրութեամբը ամենուն պատկառելի էր շոգեմաւին մէջ :

« Վերջապէս յունիսի 3ին (մայիսի 22) առաւօտուան ժամը 6ին, գեղեցիկ օդով, եւ պայծառ արեւուն ապիւկան լեռներուն վրայէն տուած ողջոյնն ընդունելով՝ մտանք Կոստանդնուպօլսոյ չքնաղ նեղուցէն ներս, եւ ինչ գուարճութիւն որ ունեցեր էի տասնընիւց տարի առաջ՝ նոյնպէս Սէն ծովէն Պօլիս մտած առնես, նոյնը առաւելաւ հանդերձ ունեցայ. ձգեցի եւրոպական աշխարհականի տմեւ հագուստս, Փարիզէն հետս առած եկեղեցականի վայելուչ զգեստներս հագայ, եւ շոգեմաւին բարձրկէլ մեկ միջոցը անշարժ կեցած կըզմայլէի այն անմման վստիւրիւն ու եզական մայրաքաղաքին յարափոփոխ տեսարաններուն գեղեցկութեանը վրայ :

« Շոգեմաւը դադրելուն պէս, Տաճկաց մաքսապետն ու արգելանոցի բժիշկն եկան, ինչպէս որ սովորութիւն է, ու հրաման տուին ուղեւորաց դուրս ելլելու : Շուտ մը մանր ու խոշոր նաւակներ շոգեմաւուն չորս դիէն առին եւ ամեն նաւավար իր նաւակը կըհրաւիրէր ճամբորդները : Այն բազմութեան մէջ տես-

նեմ որ հաստաբազուկ նաւավարին մէկն ալ քովինին հետ հայերէն կըխօսի. հարցուցի իրեն քե Հայ ես. տեսայ որ գոն սրտով ու լեցուն բերնով պատասխանեց քե « Հրամեր ես, Հայ եմ : » Սիրտս գուարճացաւ, ու ըսի իրեն որ մեր սնտուկներն ու զմեզ առնու իր նաւակը. Սարգիս սրբազանն ալ հոն հրամցուցի, ու շիտակ մաքսատունը գնացինք : Սրբազանը մասնաւոր պատրիարքական գիր ուներ տաճկերէն՝ որ իր կարասիքը մաքսի նեղութենէն ազատ մնան. այն գրոյն զօրութեամբը մաքսատան մէջ առնէն չկորսնցնուցինք, այլ շուտով գնացինք դէպ ի պատրիարքարանը ի Գումգափու : Ճամբան շատ մը նաւակներ տեսանք մերազնեայ վաճառականներով ու խանութպաններով՝ արուեստաւորներով լեցուն, որ Սամաքիայէն եւ ուրիշ տեղերէ շուկան կերբային, ծանր ու անոյշ նայուածքով կըղիտէին զմեզ ու կանցնէին... այն առաջին անգամն էր՝ տասնընիւց տարիէ ի վեր՝ որ այնքան ազգային եղբարք մեկտեղ կըտեսնէի. ալ կրնաս հասկընալ այն միջոցին ունեցած ուրախութիւնս :

« Պատրիարքարանէն մեզի ընդ առաջ ելողներն եղան Գերապատիւ Իգնատիոս վարդապետ՝ Սրբազանին արժանընտիր փոխանորդը, Գերապատիւ Ալեքսան վարդապետը, եւ ուրիշ վարդապետք եւ քահանայք : Հոն իմացանք որ Սրբազան Պատրիարք Հայրը քանի մը օրէ ի վեր Իսկիւտար գնացեր է, եւ քե մեր գալուստը շաբաթ մը ի վեր կըսպասուի եղեր. մանաւանդ քե ոմանք (ի հարկէ ակամայ բարեկամներ) այնպէս ճայն հաներ են որ իբր քե շատոնց հասեր եմ Պօլիս, բայց սողիս անդին քաքքաբուր կըշրջիմ եղեր՝ չեմ գիտեր ինչ պատճառաւ... Մտայ պատրիարքարանին նաւակը, եւ Գերապատիւ Ալեքսան վարդապետին ու Միհրդատեան Թադէոս սողային հետ անցանք Իսկիւտար, անկէց ալ կառօք (Պօլսոյ գոյնզգոյն

ու քերէն կառօքը) խորտուբորտ ու տաժանելի ճամբաներէ վեր ելլելով հասանք սուրբ Խաչ եկեղեցւոյն քովի պատրիարքական բնակարանը :

Այեցարդ էս պատկառելի հոգեւոր Հայրերնիս զիս տեսածին պէս ոտք ելաւ ուրախութեամբ, ու խայտալով մը գրկէց համբուրէց զիս, հրամցուց որ քովը նստիմ : Իսկ էս աչը համբուրելէս ետէս՝ քանի մը խօսքով յայտնեցի իմ ցնծութիւնն որ արժանացայ անձամբ էս մօտէն իր հայրական օրհնութիւնն ընդունելու, ուրախակից եղայ իրեն էս ազգիս որ նոյն օրերը պատահած փորձանքէն (որով ճիշտ վար ընկեր էր) անվնաս ազատեք է Սատուծոյ ողորմութեամբը, էս ձեր ողջոյններն ու աշակերտաց մեծարանքը մատուցի իրեն : Շատ սիրով էս խնդութեամբ ընդունեցաւ Սրբազանը խօսքերս, էս զանազան հարցմունքներ ըրաւ հայրագուր խնամօք ձեր էս վարժարանիդ վրայ, էս այնպէս երկու ժամու չափ խօսակցեցանք : Հոն էին նաեւ պատրիարքարանի միւս Գերապատիւ վարդապետները, Իսկիւտարի քահանաներէն ոմանք, էս քանի մը պատուաւոր աշխարհականներ, որոց հետ անցուցինք այն իրիկունը : Երեկոյեան ժամերգութենէն ետէս պարտիզին մէջ ճաշեցինք, էս յետոյ սենեակս քաշուեցայ հանգչելու : Կենացս մէջ խիստ շատ անգամ պատահած էր ինծի այնպէս հանգիստ քուն ըլլալ. բայց խիստ քիչ անգամ եղեր էր այնպէս անոյշ կերպով արթննալ՝ ինչպէս որ արթնցայ երկրորդ օրը : Վասն զի առաւօտեան ջորս ու կեսին ստենները (ըստ Երուսաղոմ) արթնցուց զիս քաղցրաձայն ժամկոչին բարձր ու սուր եղանակով ըրած հրեշտակային հրահրանքը քե « Օրհնենայ է Սատուած. ճիւ բարի քրիստոնեայք, Եկայք ի սուրբ Եկեղեցի : » Իսկիւտարի կանաչագարդ բլուրներն ու յստակ ու հանդարտ օդն ալ կարծես քե իրանցընէ երկնային քաղցրութիւն մը կուտային այն երգոյն. անոր ետէսէն ձեռքի ցուպին ալ խորհրդաւոր դոփիւնը լսելուս պէս՝ ցատկէջի ելայ՝ գուարրամիտ խնդութեամբ փառք տալով Արարչին, էս յետոյ Սրբազանին ու միւս վարդապետաց հետ եկեղեցին իջայ ի ժամերգութիւն :

« Նոյն օրը ազգային Գերագոյն Ժողովոյն գումարուելու օրն էր. ուստի քեզէտ էս իջայ Պէյօղլու՝ քղքատնէն ձեր նամակներն առնելու համար, բայց կեսօրէն առաջ նորէն Իսկիւտար դառնալ ուզելով՝ ուրիշ տեղ չկրցայ հանդիպիլ : Լաւ գիտես քե Պօլսոյ մէջ ինչպէս շատ ժամանակ կանցնուի ու քիչ գործ կը տեսնուի՝ տեղերուն սաստիկ հեռաւորութեանն ու ճանապարհաց անստնելի կերպով տաժանելի ըլլալուն համար : — Գերագոյն Ժողովոյն անդամներուն հետ տեսնուիլս մեծ ուրախութիւն եղաւ ինծի, վասն

զի այն քիչ օրուան մէջ որ Պօլիս պիտի կենայի՝ շատ դժուար պիտի ըլլար անոնց ամէն մէկուն առանձին այցելութեան քաղելը, ինչպէս որ կը փափաքէի : Այն գումարման մէջ տասնըջորս հոգի որոշուեցան որ Խնամակալաց հետ մէկտեղ ժողովուին ու լսեն ինծմէ Փարիզու վարժարանին ներկայ էս ապագայ վիճակն ու հանգամանքը, ինչպէս որ լսեցին ալ երէք ժողովի մէջ, էս էս միւս գրեթովս ծանուցի ձեզի... Այս միայն առեցընեմ որ յիշաւի գարմացայ ու սրանցացայ ժողովականաց եռանդուն մտադրութեանն ու ազգասիրական խոնձմ խորհրդածութիւններուն վրայ. էս մեծապէս յոյս առի որ այսպիսի հոգով էս ընթացքով վառեալ տեսնակալներէ իրանցընէ հատուատուն ու տեսական բարիքներու կրնայ սպասել ազգերնիս : Սոյն տպաւորութիւնս ըրաւ ժողովական աղաներուն կերպը նաեւ եղբօրս մտքին վրայ, որ այն միջոցին հոն եկեր էր Սրբազանին աչը համբուրելու էս ազգիս մեծամեծացը հետ ծանօթանալու համար : Ուստի էս սիրով յանձն առաւ երկու պատկեր նկարելու հոգը, որոց մէկը Գատըգեղի նորաշէն եկեղեցւոյն համար է :

« Իրիկունը Պարտիզպանեան Ասետիս աղային տունը հրաւիրուեցանք, ուր Եկած էին Իսկիւտարի մէջ բնակող ուրիշ պատուաւոր ազգայիներուն զըլխաւորներն ալ, զոր օրինակ Օտեան Պօղոս աղան, Նուրեան Կարապետ աղան, Պեղճեան Պօղոս աղան, Մինաս Էֆենտին, Թոգարեան Մինաս աղան, էս այլն. էս մինչէս ուշ տեսն Փարիզու վարժարանին էս ուրիշ զանազան ազգային խնդրոց վրայ խօսակցութիւններ եղան : Անկէց դեպ ի պատրիարքարանը դարձած ստեննիս անսկնկալ հրաւիրանաւ մը կանչուեցանք ուրիշ փոքրիկ ժողովարան մը, որոյ նշանակութիւնն ու գօրութիւնը շատ մեծ է մեզի համար. այսինքն Իսկիւտարի ուսումնասեր երիտասարդաց վերժանութեան բանգարանը կամ զբօսարանը : Հոն գտանք Օտեան Գրիգորիկ աղան, Միսնենտիսեան Մարտիրոս աղան, Աղաքոնեան Մկրտիչ աղան, Շիշմանեան Յովսէփ աղան էս ուրիշ քանի մը անձինք, էս հոն ալ խօսեցանք Փարիզու ազգային վարժարանին վրայ : Այսպէս նաեւ ուրիշ ամէն տեղ սովորական խօսակցութիւննիս վարժարանին վրայ կըլլար, վասն զի հարկ էր անոր համար ըսուած ու գրուած չարախօսութիւնները շրէյ (որ դժուար բան մը չէր), էս ամենուն սիրտը հանգչեցընէլ քե այն վարժարանին ապագայ վիճակը շատ օգտակար էս գովելի պիտի ըլլայ՝ քե որ ազգին ու Խնամակալաց կողմանէ պէտք եղած գործունեութեան ու արիւթեան զանցառութիւն ջըլլուի :

« Երկրորդ օրը, որ էր շաբաթ, Սրբազանը զիս հետն առաւ ու Պէյօղլուի սուրբ Երրորդութեան եկեղեցին

գնացինք : Այն ծովով ու ցամաքով եղած ճանապարհորդութեան հանդէսը նոր ու զարմանալի էր ինծի համար, բայց ոչ էս քեզի՝ որ անցեալ տարի շատ անգամ տեսեր ու վայելէր էիր ի Պօլիս գտնուած ժամանակդ : Այն իրիկունը Տատեան Պօղոս Պէյ վառօղապետ ամիրային հետ գնացի Պէշիքքաշ յայցելութիւն Երամեան Գեորգ Պէյին, շարտարապետ Կարապետ ամիրային էս Տատեան Յովհաննէս Պէյին, էս հոն ճաշէն ետքը՝ մինչեւ կես գիշերէն անդին ալ քշեցին մեզերնիս եղած կարեւոր խօսակցութիւնները ազգային գործոց էս յառաջադիմութեան վրայ...

« Կիրակի առաւօտը կանուխ իջանք սուրբ Երրորդութեան Եկեղեցին, ուր առաջիկայ գտնուեցայ ժամերգութեան էս Սրբազան Պատրիարքին մատուցած հանդիսաւոր պատարագին : Կրնաս դիւրաւ երեւակայել թէ ճրջափ էր սրտիս ուրախութիւնը ի տես այնպիսի փառաւորութեան աստուածային պաշտամանց յազգիս, էս այնքան բազմութեան համագումար ազգայնոց՝ զոր երբեք տեսած չէի. երգոց քաղցրաճայնութիւն էս կանոնաւորութիւն, արարողութեանց բարեկարգութիւն ու ճշդութիւն, հանդերձից պայծառութիւն, սպասուց մարքութիւն, ասոնք ամենն ալ մեծապէս գրաւէր էին իմ մտադրութիւնս, էս հոն ալ յայտնի կը տեսնէի թէ ճրջափ անպատշաճ էս անյարմար փոփոխութիւններ ըրած են ազգային վսեմ արարողութեանց մէջ նոյն իսկ Պօլսոյ էս Վեներաբոլ հռոմէական Հայերը... Իրաւ է որ փափաքելի էր տեսնել նաեւ Պօլսոյ այլ էս այլ ազգային Եկեղեցեաց մէջ աւելի անփոփոխ միակերպութիւն յերգս էս յարարողութիւնս. սակայն եղած տարբերութիւնները թերեւ բաներ երեւցան ինծի, ուստի էս անոնց վերցուիլը դիւրին. զոր օրինակ.....

« Պատարագէն ետեւ Սրբազանին հետ գնացինք Խորասանճեան Պետրոս ամիրային տունը, ուր ժողովուեցան նաեւ շատ մը պատուաւոր ազգայինք : Կերակրէն ետեւ երկրորդ անգամ գումարուեցաւ հոն խնամակալաց ժողովը առանձին՝ տասնըջորս հոգով, յորում եղած խօսակցութիւնները երեք ժամէն աւելի քշեցին : Հարկ չէ քեզի լիշեցնել թէ ճրջափ հեռատես, խոհեմ, եռանդուն, ազգասէր էս խաղաղասէր հոգով խօսեցան հոն ալ ժողովականք, էս կարեւոր պատասխաններն ընդունեցան ինծմէ :

« Այն իրիկունը դարձեալ Պէշիքքաշ շարտարապետ ամիրային տունը անցընելէն ետեւ, երկրորդ օրը գնացինք Էդօրս հետ յայցելութիւն Ռուսաց դեսպանին, որ շատ սիրով ընդունեցաւ. զմեզ : Յետոյ վառօղապետ Պօղոս Պէյը հաճեցաւ. ներկայացընել զիս վսեմափայլ Ֆերմի Անմէտ փաշային ի Թօփհանէ, ուր էին նաեւ

Իսմայիլ փաշան էս ուրիշ քանի մը փաշաներ, էս ապա տարաւ իւր մեծակառնոց ամարանոցը Այստէֆանոս՝ Մագլըր գեղէն անցնելով...

« Առաջուց որոշուած էր որ երկրորդ օրը Խազէդ գտնուիմ. ուստի Միսաբեան Աւետիս աղային տունը հրաւիրուեցայ, ուր ժողովուեցան այն կողմերը բնակող ուրիշ շատ պատուաւոր ու ազգասէր անձինք, զորս երկայն կըլլար մի առ մի յիշատակելը : Այն իրիկունն էր որ հրդէն մը պատահեցաւ. Սարայպուռնուի պալատին մէջ, էս մենք փութացանք Խազէդի բարձրադիտակ լեռանը վրայ ելլելու որ տեսնենք այն անաւոր ու Պօլսեցոց աչքին համար սովորական եղած տեսարանը : Յետոյ համառօտ այցելութիւն մըն ալ ըրինք Կեկեղեան Յովհաննէս աղային տունը, ուր ժողովականաց բազմութիւնը առաջինէն ալ աւելի էր :

« Ձեի կրնար Խազէդէն ելլել՝ առանց տեսնելու այն քաղին Եկեղեցին ու դպրոցը, էս ընթերցասիրաց ընկերութեան նոր բացուած բանգարանը : Այս փափաքանացս կատարուելուն ալ պատճառ եղաւ զխառնապէս մեր ազգասէր էս բազմահմուտ բարեկամը՝ Մովսէս Մկրտիչ աղան, էս շատ ուրախացայ՝ տեսնելով Եկեղեցոյն բարեգործութիւնը էս դպրոցին բարեկարգ յառաջադիմութիւնը : Արդէն լսած էի, անձամբ ալ տեսայ Խազէդի մերազնեայց միաբանասէր շանացողութիւնն ու գուարճացայ հոգով : Նոյնպիսի հաճութեամբ սրտի տեսայ նաեւ Սամաթիոյ Եկեղեցին, էս յետոյ ուսումնարանը, յորում աշակերտք աւելի ալ յառաջադէմ երեւցան՝ բազմարդիւն էս անխոնջ հսկողութեամբ Մինէհի Անդրանիկ աղային, էս խնամօք ընտիր էս գովելի վարժապետաց՝ Եկեղեցականաց էս աշխարհականաց : Բաւական պերճախօսութիւն չէի գտներ բերանս՝ անոնց էս աշակերտաց շանասիրութիւնը գովելու էս յառաւել զարգացումն յորդորելու. բայց յուսամ թէ իրենք լաւ հասկըցան սրտիս փափաքն ու կարճ խօսքերուս ընդարձակ իմաստները :

« Ուրբաթ օրը, ըստ բարեսէր հրամանի Սրբազան Հօր՝ սուրբ պատարագը մատուցի Իսկիւտարի Եկեղեցին մեծահանդէս պայծառութեամբ. երկրորդ օրը Պէշիքքաշի Եկեղեցին, էս երրորդ օրը, որ էր Կիրակի, Պէյօղլուի սուրբ Երրորդութեան Եկեղեցին : Այս երկուքին մէջ ալ միմէկ ատենախօսութիւն ընելու համարձակեցայ ի խնդրոյ բարեպաշտից, էս սրտիս բերկրութենէն կրնամ ջստէ թէ լեզուս ալ բաւական արձակ գտայ՝ յանպատաստից քարոզատու ըլլալու առաջին անգամ այնչափ բազմութեան առջէն :

« Այն օրը խնամակալաց ժողովը դարձեալ գումարուեցաւ. Խորասանճեան Պետրոս ամիրային տունը,

Փարիզու Հայկազեան Վարժարանիդ հաստատութեանն ու պայծառութեանը համար պետք եղած միջոցներուն վրայ նորէն մտածուեցաւ, ու եղած որոշմունքներն ի գիր առնուեցան. անտարակոյս եւ որ անոնց գործադրութիւնն ալ չուշանար, վասն զի ժողովականաց եռանդը շատ մեծ տեսայ, եւ զիրենք ամեն տեսակ դժուարութեանց դիմն առնելու պատրաստ : Ժողովոյն երկար քշելովը չկրցայ կանուխկէկ հասնիլ Օրբագէղի դպրատանը պարգեւաբաշխութեան հանդիսին, յոր հրաւիրուած էի օրով առաջ մեր ազնիւ բարեկամ Նուստօեան Պարոն Տիգրանին հոգաբարձութեամբբ. բայց հանդիսականք դեռ չէին ցրուած երբոր հասանք հոն, եւ Սրբազան Պատրիարքը դեռ նախագահութեան արոտին վրայ բազմած էր՝ հանդերձ մեծ բազմութեամբ եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց : Հոն տեսնուեցայ սիրով նաեւ նախկին Պատրիարք Մատթէոս Սրբազանին հետ, որ խանդադատանօք ողջագութեց զիս :

« Պօլիսէն ճամբայ ելելու ժամանակնիս մօտեցեր էր, ուստի անկարելի եղաւ Օրբագէղի աղաներուն հրաւիրանքը ընդունիլ ու հոն մնալ՝ երկրորդ օրը պատարագ մատուցանելու համար : Սրբազան Պատրիարք Հօր օրհնութիւնը խնդրելով աչը համբուրեցի, ու դարձայ Պէյօղլու, պատրաստուեցայ որ ճամբայ ելենք դեպ ի Օտեսսա :

« Այն օրերը հագիւ հասեր էր Պօլիս Ուրուազիճը, եւ եղբայրս կըբաժնէր զայն որոնց որ արժան կըհամարէր. ալ չեմ գիտեր թէ ինչ տպաւորութիւն ըրաւ մեր համագգի եղբարց վրայ այն համառօտ գրութեանը. քերես կամաց կամաց իմացուի :

« Յունիսի (16) 4ին առաւօտը մտանք Օտեսսայի շոգենաւը, ուր եկած էին դարձեալ շատ մը բարեկամներ ի յուդարկաւորութիւն, եւ ելանք ճամբայ : Վոսփորի չքնաղագէղ ավուները՝ ողջունելով հեռացած ժամանակնիս այն էր միայն փափաքս որ զմեզ այնքան սիրով եւ ուրախութեամբ ընդունող ազգասեր սրտերը հասկընային թէ հրջափ մեծ է իմ առնուա երախտագիտութիւնս ու շնորհակալութիւններս : Իսկ մտքիս մէջ՝ շոգենաւին անխնայութիւն փրփրեցուցած գեղեցիկ ալիքներուն պէս կըծփային այն ամենայն խորհրդածութիւններն ու խօսակցութիւններն որ այն տասուիրէք օրուան մէջ ունեցայ մեր սիրելի եւ պատուական համագգի եղբարց հետ : Կըմտածէի թէ արդեօք անոնցմէ հո մեկը պիտի կարենամ հաղորդել ձեզի՝ ինչպէս որ կըփափաքէի ու խոստացեր էի. կըվարանէի թէ արդեօք պիտի կարենամ մի առ մի նշանակել զոնէ այն անձանց անմոռանալի անունները որ այնչափ բարեսրտութեամբ պատուասիրեցին զիս, եւ ինէ գմեզ... Տեսայ որ չափէն աւելի խօսքս պիտի երկըննայ. որոշեցի որ այս համառօտ գրութեամբս զոն ըլլալով խնդրեմ այս անգամ : Սէս ծովը մտածներնուս պէս սկսայ գրել ստիկայ, եւ ալիքներուն շարժմունքէն սիրտս շատ չայլալած տտենները շարունակեցի, մինչեւ որ ահա այս առաւօտ հասանք Օտեսսայի դիմացը, եւ փառք տուինք Աստուծոյ որ ծովաջուռ ճանապարհորդութեան նեղութիւններէն անվտանգ եւ անվնաս մնալով ազատեցանք աղօթիւք սիրելեաց... :

Գ. Վ. Ա.

« Հանդէպ Օտեսսայի, (18) 6 յունիսի 1837 : »

ՏԵՆԿԱՆ ԴԵՂԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ.

Ամեն մարդ պետք է որ քիչ մը իր բժիշկն ըլլայ, եւ ասոր համար խելք եւ ուղադրութիւն միայն հարկաւոր է, որ ցաւի մը օգտակար նուսխայ (րէչեթա) կարդացած կամ լսած ատենը միտք պահէ, եւ պետք եղած ժամանակ գործածէ զայն : Այս փորձուած նուսխաներէն մեկ քանին դնեմք հոս :

Անոնք որ շատ անգամ անգար կամ կէս գլխու ցաւ կունենան, պետք է որ կտոր մը բենեզի (տիւլպենտ) մէջ պզտիկ պտղուց (պիր չիմտիք) մը փշրած քափուր (քեափիրի) դնեն ու ականջներուն մէջ խորեն. կըտեսնեն որ ինչպէս ցաւը շուտով կանցնի :

Երբոր մեկուն ական ցաւի, բամբակի կտոր մը պետք է կտրէ, վրան մեկ կամ երկու կաթիլ

քրորոֆորմ կաթեցընէ ու ցաւած ականին կողմի ականջին մէջ դնէ. մեկէն ցաւը կանցնի՝ հրջափ ալ սաստիկ որ ըլլայ : Երկու կաթիլէն աւելի պետք չէ դնել, վասն զի այնչափ անգամ մեծ տաքութիւն կըպատճառէ : Մեկուն քրէն սաստիկ արիւն եկած ժամանակ եղիճը (ըսըրդան) ձգմելու, ջուրն առնելու, մէջը բուռ (ավուճ) մը պրօն (քիֆքիք) քաթխելու ու ոնգաց վրայ բռնելու է. մեկէն արիւնը կըկտրի :

Մատնաշուրքն (տօլամա) ըսուած վերքը որ անտանելի ցաւ կուտայ, երեք օրուան մէջ աներեւոյթ կըլլայ թէ որ ճերմակ սոխ մը տաք մոխրի մէջ եփես ու վրան պատես : Օրը երկու անգամ սոխը փոխելու է :

Որքինը (թեմրեյի) մեկ շաբաթուան մէջ կանցնի թէ որ օրը երեք անգամ վրան խողի չաղած թարմ ճարպ դնես :

Ոտքի մատուրներուն բլիթերը կամ կոշտն ալ (նասըր), որ անտանելի նեղութիւն կուտայ, կտրելուն կերպը գիտցողին բան չէ, վասն զի ամիսը մեկ մը կտրելով ամենեւին նեղութիւն չիմանար. կտրելու համար ոմանք սովորութիւն ունին քառորդի չափ. ոտքերնին տաք ջրի մէջ դնել որպէս զի կոշտը կակըղնայ, եւ յետոյ սուր զմեղինով մը կըկտրեն : Տաք ջրի մէջ դնելով կակըղցընելն ամենեւին հարկ չէ. անանկ պիտո եղած ժամանակը սուր զմեղինով մը՝ — բայց ոչ երբեք ածելով (ունթուրա) — պէտք է քիչ քիչ վրայէն բարակ մաշկի (զար) պէս առնուլ, մինչեւ որ արմատին հասնելով ցաւ զգալու պէս ըլլայ. մեծ ուշադրութիւն ընելու է որ խորունկ կտրելով արիւն չեղէ :

Ասիկայ սովորական եւ ամենեւն ղիւրին կերպն է. տեսնենք ուրիշ ինչ ղիւրին հնարքներ ալ կան : Քաղախի մէջ եփած մանր սոխեր կան որ ուրիշ պտուղներու հետ շիշերու մէջ կըվաճառուին. հատ մը առ, երկուք կտրէ, կոշտին վրայ կապէ ու ամեն իրիկուն փոխէ. քանի մը օրուան մէջ այնպէս կըկակըղնայ որ ձեռքով կընաս քաշել փրցընել. երբոր նորէն սկսի բուսնիլ, դուն ալ գործողութիւնը նորէն սկսէ : Թէ որ կուգես որ բոլորովին աներեւոյթ ըլլայ, ամեն օր քիչ մը վրան կիզիչ տնկաղ (potasse caustique) քսէ, որ դեղագործաց քով կըգտնուի :

Բլիթենի համար ուրիշ ղիւրին դեղ մըն ալ կայ. սխտորի պճեղ մը (պիր տիշ սարմուսագ) տաք մոխրի մէջ եփէ ու զիշերն անկողին մտած ժամանակդ բլիթենին վրայ դիր, լաթով մը կապէ. այնպէս կըկակըղցընէ զայն որ երկու երեք օրուան մէջ արմատով կըփրթի կեղէն. յետոյ գաղջ ջրով ոտքը լուսուէ : Շատ աւելի ազդու կըլլայ թէ որ քսանըջորս ժամուան մէջ երկու երեք անգամ սխտորը փոխուի :

ԱՆՅԱՋՈՂ ԳՈՂՈՒԹԻՒՆ : — Անցեալ օր ի Փարիզ համակառքի (omnibus) մը մէջ մաքուր հագուած պարոն մը գեղեցկահանդերձ խաթունի մը քով նստած էր, եւ ձեռքի մատանւոյն խոշոր ճաճանջագեղ աղամանդը ամենուն աչքը կըշլացընէր : Ռիւ տը լա Փէ ըսուած փողոցն որ կըհասնի, կառքին վար կիջնայ եւ մեկէն աներեւոյթ կըլլայ : Նոյն միջոցին խաթունը ձեռքը գրպանը կըտանի

որ քսակն հանէ ու տեղը վճարէ, եւ կրնայի որ քսակը չկայ, գողցեր են : Եւ ինչ գտնէ աղէկ. Պ. Գողին աղամանդեայ մատնին. վասն զի անշուշտ խեղճը աճապարելով քսակն հանած ատենը մատնին մատեն էլեր, հոն մնացեր է :

Քսակին մէջ 8 ֆրանք կայ եղեր. — մատնին 1,000 ֆրանք արժեցուցեր են :

ԽՂՃՄՏՏԱՆԳԱՌՈՐ ԳՈՂ ՄԸ : — Գողին մեկը որ եօթը տարի առաջ բժշկի մը ծոցէն ոսկի ժամացոյցը գողցեր է եղեր, այս օրերս ետ դարձուցեր է զայն հանդերձ հարիւրին հինգ շահով՝ երկու հարիւր ֆրանք հաշուելով ժամացուցին գինը : Ծրարին մէջ երկտող գիր մըն ալ դրեր է, յորում կըսէ եղեր թէ որովհետեւ հիմակուան վիճակս կընեմք՝ ահա ժամացուցիդ ետ կըդարձնեմ :

ԼՈՒՍԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՎԱԿԱՆ. — Վոլլասթոն, հռչակաւոր անգղիացի բնագետն որ 1828ին վախճանած է, այլ եւ այլ լուսաբանական հաշիւներով կըհաստատէ որ արեւուն լոյսը լրացեալ լուսնի լուսէն 801,072 անգամ աւելի պայծառ է :

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Փարիզու մէջ 1851ին 999,062 բուն Գաղղիացի կար, 1,184 Գաղղիացի գրուած օտարագրիք, եւ 53,026 օտարագրիք : Փարիզածին փարիզացիք հազիւ ժողովրդեան երրորդ մասն են : Նոյն տարին Փարիզու մէջ 1,025,169 հոովմեղաւան կար, 15,366 լուսերական կամ կալմինական, 10,719 Հրեայ, եւ 4,008 այլ եւ այլ կրօնքէ. ասոնց մէջն էին նաեւ փարիզաբնակ Հայք :

ԼՈՒՍՏԱՆԻ ՓՈՂՈՑՆԵՐՈՒՆ ԼՈՒՍԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆԸ. — Լոնտրայի փողոցներն ու հրապարակները լուսաւորելու համար 360,000 հատ կազալոյց կանթեղ կայ, եւ մեկ զիշերուան մէջ 13,000,000 խորանարդ ոտք կազ կըվառեն. իսկ Փարիզու այս կանթեղները 108,733 հատ են միայն. ասով ալ կիմացուի թէ Լոնտրան Փարիզէն որչափ աւելի մեծ ու զիշերներն աւելի լուսաւոր է :

Propriétaire-gérant : A. LACHAT.

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ ԱՐԱՄԵՆՆ.

Typographie arménienne ERNEST MEYER, 3, rue de l'Abbaye, à Paris.